STRÖMSTAD AKADEMIS Fria Serie

Antologi om Koster

Koster

Dåtid, nutid, framtid

Nr LI 2025

ISBN 978-91-89979-44-4

Strömstad akademis styrelse beslutade 24 juli 2013 att inrätta Strömstad Akademis Fria Skriftserie med följande riktlinjer: Ledamöter i Strömstad akademi har rätt att utan granskning få manuskript publicerade elektroniskt i Strömstad akademis fria skriftserie. Det enda som gäller är att författaren ansvarar för innehållet och för att det inte strider mot svensk lag eller innehåller copyrightskyddat material. Manus skickas direkt till web ansvarig

Abstrakt

Kosteröarna har en historia som sträcker sig tillbaka till åtminstone medeltiden.

Numera är de en viktigt del av turistindustrin i Strömstad där de står för 1/3 av intäkterna.

Strömstad akademi har i många år haft stort intresse för Kosteröarna och dessa har berörts i föredrag och besök och i akademins serier finns ett antal artiklar som berör öarna och skärgårdsproblematik.

Öarnas överlevnad som fungerande året runt öar, har hotats av nedläggning av skolan, oklara avlopps- och vattenplaner och en minskande fast befolkning, samt höga fastighetspriser där kapitalstarka personer köper upp fastigheter för fritidsbruk.

Strömstad akademi har på olika sätt arbetat för bibehållande av Koster som en grön året runt ö. Man har stött projekt med decentraliserat vatten, avlopp, arbetat på fossilsnålt Koster med försök till decentraliserad elproduktion och rekommenderat inrättande av pilotprojekt och skapande av lärcenter - laboratorium på ön.

För stödja Kosteröarnas kamp för framtiden har vi i denna antologi samlat ett antal kortare artiklar kring öarna och deras funktion, historik, olika aspekter på nutiden som föreningar och institutioner och slutligen beskrivning av några projekt som berör öarnas framtid.

Keywords: Koster, dåtid, nutid, utveckling, framtid

Abstract

The Koster Islands have a history that stretches back to at least the Middle Ages.
Nowadays they are an important part of the tourist industry in Strömstad where it accounts for 1/3 of the revenue.

Strömstad academy has for many years had a great interest in the Koster Islands and these have been touched in lectures and visits and in the academy's series there are a number of articles that touch the islands and archipelago problems.

The survival of the islands as functioning year-round islands has been threatened by the closure of the school, unclear sewage and water plans and a declining permanent population, and high real estate prices where wealthy people buy up properties for recreational use.

Strömstad academy has worked in various ways to maintain Koster as a green island all year round. It has supported projects to decentralize water and sewage, worked on low-fossil Koster with trials of decentralized electricity production and recommended the establishment of pilot projects and the creation of learning centers - laboratories on the island.

To support the Koster Islands' struggle for the future, a number of shorter articles have been collected regarding the islands and their function, history, various aspects of the present as society's and institutions and finally the description of some projects concerning the future of the islands. They have been collected in an anthology

Key Words Koster, history, present, future

Koster dåtid nutid framtid

Introduktion

Gudmund Bergqvist

Kosteröarna har en historia som sträcker sig tillbaka till forntiden och sedan medeltiden bitvis väl dokumenterad. Numera är den en mycket viktigt del av turistindustrin i Strömstad där den står för 1/3 av intäkterna.

Strömstad akademi har i många år haft stort intresse för Kosteröarna och dessa har berörts i föredrag och besök varav kan nämnas ett omfattade 2017 på SydKoster i samband 12th International Symposium on Energy Education och besök på Nord Koster 2019 med besök på Kosterhavets ekobod med visning av Nord Koster.

I akademins serier finns ett antal artiklar som berör öarna och skärgårdsproblematik (se bilaga). Öarnas överlevnad som fungerande året runt öar, har hotats av nedläggning av skolan, oklara avlopps- och vattenplaner och en minskande fast befolkning, samt höga fastighetspriser där kapitalstarka personer köper upp fastigheter för fritidsbruk.

Strömstads akademi har haft föreläsningar på Koster i olika ämnen av Bodil Jönsson, Göran Bryntse med flera. I visst samarbete med dotterföreningen Koster Fortbildnings Institut (KFI) har hållits två kurser i solel i samarbete med Vuxenskolan och länets energirådgivare. Detta resulterat att 4 fastigheter anlade solelpaneler.

Förutom dessa kurser vi gett enskilda föreläsningar kring astronomi, hav, etnologi, förnybar energi - vätgasproduktion etc. Dessa hållits på olika hotell och på Naturum Ekenäs genom KFI.

Strömstad akademi har på olika sätt arbetat för bibehållande av en grön året runt ö. Man har stött projekt med decentralisera vatten, avlopp och stött den utredning som utfördes av Professor Roland Barthel hydrologiska institutionen Göteborgs universitet.

Akademin har vidare arbetat på projektet ”**Fossilsnålt Koster**” med försök till decentraliserad elproduktion och rekommenderas inrättande av pilotprojekt och skapande av lärcenter/laboratorium på ön som i samarbete med olika universitet och större bolag skulle kunna mäta och värdera olika aspekter på ölivet – Sydkosters totala elkonsumtion

uppskattades till minst 400 000 kWh av Mats Lohmander i Samhällsföreningen.

Strömstad akademi har haft medlemmar som deltagit i utredningar - projekt på Koster kring färjetrafik och frilufts förskola.

Vid föreläsningar i samband med Vetenskapsfestivalen 2024 hölls några föredrag kring Koster i samband med båtresa till Koster. Dessa i utökad form liksom bidrag från andra personer och föreningar har sammanfattats i en antologi kring Koster

Kosterhistoria från forntid till nutid

Göran Lyth

Här en teckning som visar olika datum i Kosters Historia

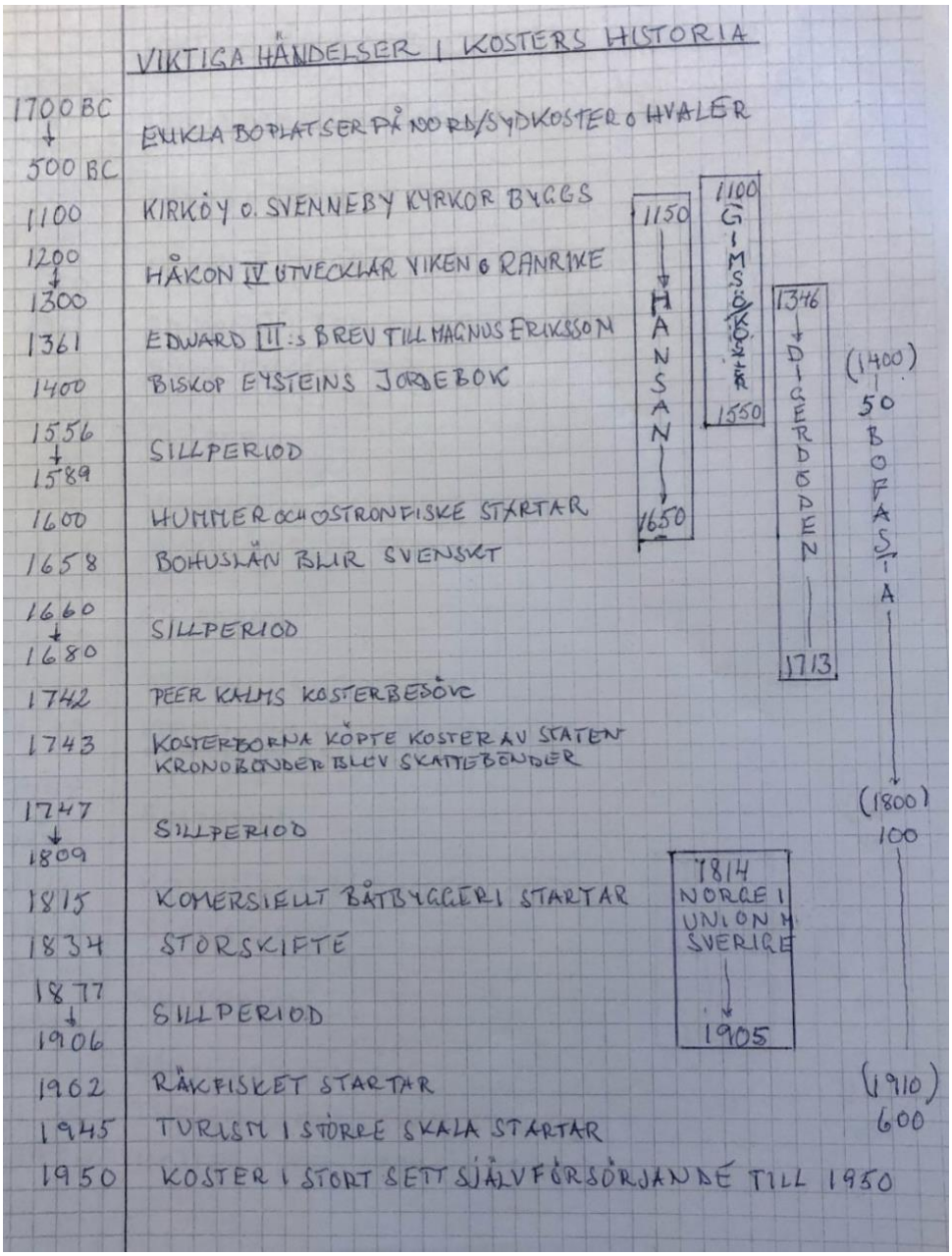

Göran har i en videoinspelning klart visat de olika delarna av denna. Se videoserien

Jämför också med Hans Aréns artikel.

Några drag i Kosters historia

Hans Arén

Om marken

Under den tid Koster tillhörde Norge, ägdes Koster av ett nunnekloster på Gimsöy. Klosterväsendet hade en internationell prägel. Men jämna mellanrum, det kan ha handlat om år, samlades representanter från de olika klostren inom en viss orden till huvudklostret, där man genomförde en slags möten, seminarier. På dessa diskuterade man inte bara religiösa frågor utan också praktiska frågor, som rörde olika sociala, praktiska frågor på de platser där klostren låg. De kunde t.ex. röra praktiska saker som husbyggande, hygien, odling av nytto- och medicinalväxter, sjukvård, fiske och jordbruk, m.m. Dessa kunskaper kunde man sedan förmedla till de människor som bodde och mot arrende använde klostrens mark. Nunnorna tog alltså inte bara ut avgifter för människor, som bodde på deras då norska mark. De gav också något bra igen. Personligen tycker jag detta är en mycket intressant aspekt.

Freden i Brömsebro 1645, Bohuslän blir svenskt 1645.

Det slöts alltså en fred mellan Sverige och Danmark-Norge. Den innebar bl.a. att Sverige fick en del av det norska landskapet Viken, nämligen det som blev Bohuslän. Nu kom Koster att inordnas i den svenska administrativa organisationen, som utgick från den kyrkliga organisationen. Koster kom att tillhöra Vätte Härad. I stället för att betala skatt till nunneklostret uppbars nu skatten till häradet. Skattelängderna finns bevarade. De visar bl.a. vad de olika jordbrukshemmanen på Koster - Nordkoster, Langegärde, Övre och Nedre Kile, Brevik, Röd och Kyrkosund betalade i skatt. Om detta kan man läsa i ”*Vätte härad*” av amatörhistorikern Gösta Framme, boende på andra sidan Kosterfjorden. På varje hemman låg flera gårdar. Hur jorden, som arrenderades av staten, fick användas reglerades i lantmäteriförrättningar. Till markägandet hörde också rätt till användning av viss mark, öar, i skärgården och fiskerätt på vattnen i anslutning till hemmanets vatten- och skärgårdsområden. Detta hade en viss betydelse genom att gårdarna på sina vattenområden hade rätt till ostrontäkt och hummerfiske, vilket var inkomstbringande exportartiklar, då de kunde avyttras till köpmän som i levande tillstånd avsatte dessa varor i t.ex. England, Holland. Ostronen och hummern kunde

säljas levande då de fraktades i speciella båtar där mittskeppet i princip var en stor sump, dvs ett lastrum där friskt havsvatten cirkulerade. Det finns historiskt material som styrker att kosterbor, av nyfikenhet eller pga affärsintresse, följde med dessa båtar till t.ex. hamnar i Holland. På 1740-talet friköpte arrendatorerna sin mark från staten. Hur det kunde se ut på ett sådant skärgårdshemman på Koster finns beskrivet av Per Kalm, som var utsänd av Linné för att beskriva situationen på Koster. Linné ordnade så att i princip hela Sverige på detta sätt blev beskrivet ur olika praktiska och sociala förhållanden. De tre Kosteröarna beskrev Kalm som ”kalhotta” men att befolkningen levde under bra sociala och praktiska förhållanden. Se ”*Carl von Linnés Västgötaresa 1746”*.

Sillperioderna

Under senare delen av 1700-talet inträffade en mäktig sillperiod på Koster, 1750 - 1805. Till det fisket behövdes extra arbetskraft utöver de bofasta som hade möjligheter att deltaga. Fisket organiserades av personer ”utifrån”, Kosterbor deltog i mindre omfattning, Men man upplät, säkert mot ersättning, mark för infångandet och hanteringen av fångsterna då sillen fångades genom att man stängde in den i vikar med nät, s.k. landvadar som drogs upp med handkraft på en strand. Arbetskraft fick man till största delen leja ”utifrån” dvs. på fastlandet. Det betydde att den bofasta befolkningen inte var beroende av intäkter från sillfisket utöver de mindre summor de fick för upplåtelse av vattenområden. Sillfisket försiggick heller inte hela året.

Lotsverksamhet etableras

På 1700-talet kom de första statligt anställda lotsarna till Koster. Antagligen genom att fraktfarten ökade när sillprodukterna skulle skickas vidare. Lotsar och båtsmän fanns på Koster långt in på 1900-talet. Linda Teng, hamnkapten på Nordkoster, kommer från en familj i Vettnet, där pappan var mästerlots, i Galejen på Nordkoster bodde lotsen och musikern Kurt Nilsson, bördig från Killingholmen. I Vettnet bodde också båtsmannen Rune Simonsson, Anita Anderssons pappa. All lokal lokal verksamhet knuten till Koster, är emellertid nedlagd, även fyrskeppet som låg utanför Nordkoster. Idag styrs Lotsverksamheten centralt i Norrköping, lotsarna flygs ut med helikopter till de olika uppdragen.

Fyrar anlägges

För att underlätta navigation för båtar som seglade i vattnen utanför Kosteröarna, anlades fyrar av olika slag. De största och kontinuerligt bemannade var på Nord- och Sydkoster. De var båda s.k. angöringsfyrar dvs. fyrar som syntes på långt håll för att hjälpa båtar som passerade nära land, att undvika grundstötning. Den största, en sk. angöringsfyr uppfördes på Ursholmen 1840 (?). Då den krävde passning dygnet runt anlades också bostäder för tre anställda med sina familjer. Idag är verksamheten automatiserad. Många öbor från Koster och Ramsö har haft Ursholmen som sin arbetsplats, bl.a. Sven-Eriks storebror. En liknande verksamhet fanns på Nordkoster, men har också lagts ner av Sjöfartsverket. Ideella, lokala krafter, med Göran Lyth på Nordkoster" i spetsen", har emellertid återupprättat fyrverksamheten. Idag lyser igen fyren på Nordkoster, på Högen, med samma karaktär, som den hade innan Sjöfartsverket nedläggning. Grunder av den gamla bostadsbebyggelsen finns kvar. Fyrmästarens hus monterades ner och återuppfördes i centrala Strömstad. Nedanför fyrplatsen, på östsidan finns rester av det stora område där personalen odlade grönsaker och hade husdjur.

Båtbyggeri, det som skulle bli den berömda kosterbåten startar

Under 1800-talet får Koster sin första båtbyggare, Thomas i Kile, Han byggde "kostrar", en slags spetsgaddade båtar, som snabbt fick ett gott rykte för sina goda sjöegenskaper. Båtarna byggdes på Kile, men sjösattes nästan 2 km från den plats där de byggts, inte så långt ifrån där linfärjan finns idag. Dit drogs båtarna av häst där båten stod på speciell vagn. De var seglande båtar som efterhand utrustades med tändkulemotorer. Att bygga båtar långt uppe på landbacken är ganska vanligt i Bohuslän. Arbetsplatsen ligger då ofta nära hemmet. Där fanns ladugårdar att bygga båtarna inomhus och nära till bostaden för mat och vila.

Bönderna friköper sin mark från staten, med tillhörande holmar och skär, inkluderad fiskerätten runt dess holmar och skär.

På 1740-talet friköper bönderna sin mark från staten. Det var en angelägen åtgärd. I köpet ingick också äganderätten till de holmar och skär som hörde till hemmanet, samt den till dessa hörande *fiskerätten*, dock begränsad till

ett visst område runt de aktuella holmarna och skären. Fiskerätten hade en stor betydelse, större än man idag kan föreställa sig. På en tid då befolkningen var mycket större än idag, hade rätten till fiske på de dessa nära vatten, som det gällde, en stor betydelse, Dels för att hushållen kunde få sitt behov av fisk, ostron och skaldjur tillgodosett på egna vatten, dels för att ostron och hummer var viktiga exportartiklar som gav gårdarna kontanter. Också tångtäkten på dessa vatten tillhörde markägaren.

De olika skiftena, en grannlaga uppgift för staten att genomföra

I mitten på 1700-talet påbörjade staten en mycket omfattande jordbruksreform, i syfte att effektivisera arbetet inom jordbruket. Kunskaper om hur detta skulle genomföras fick man genom den skotske lantmätaren Jacob Fagott. Skiftena skulle genomföras på hela den svenska landsbygden. Genomförandet skulle ske i tre etapper; *storskifte, laga skifte* och *enskifte.* Men lokala förhållanden fick avgöra när de olika insatserna genomfördes. *Storskifte* lagstadgades 1747. Det genomfördes på Koster mellan åren 1810 till 1814. Syftet med det var att samla en gårds marker på ett sätt, som underlättade och effektiviserade användningen av gårdens markinnehav för t.ex. odling *Enskifte* lagstadgades 1807 och genomfördes 1818 till 1821 på Koster. 1827 lagstadgades *Laga skifte. Laga skifte* innebar att en gårds samlade markinnehav skulle samlas på ett sätt som innebar att gårdens sammanlagda arealer inklusive mark för bostäder, uthus och ekonomibyggnader skulle samlas inom *ett gemensamt avgränsat område*. Det innebar att all mark tillhörande en gård skulle samlas på ett sammanhängande sätt. Också bostadshusen skulle ligga inom gårdens samlade areal. Följden av detta blev alltså att många bostäder och ekonomibyggnader fick flyttas. På Långagärde genomfördes laga skifte 1847. Av de fyra bostäder som fanns på hemmanet, fick 3 flyttas. Det var en besvärlig process då inte bara bostadshusen med tillhörande uthus och ekonomibyggnader skulle flyttas, utan också planteringar som bärbuskar, fruktträd, etc. För hela genomförandet organiserades hemmanets samtliga vuxna.

Noggranna markinventeringar föregick markfördelningen

Skiftena försiggick efter mycket noggranna inventeringar av markens kvalitet för olika verksamheter, Ett, som man kanske kan tycka, med en

nästan *ofattbar noggrannhet*. Det kunde t.ex. stå om ett område i utmarkerna, att det bestod av *"kale berg utan någon form för växtlighet",* på ett annat *"ofruktbart hälleberg men med mindre inslag av gräsväxter"*. Det gav det senare området en högre värde än det andra utan växtlighet. Noggrannheten var motiverad av att man ville undvika att ingen part skulle uppleva att hen förlorat värdefull mark och fått värdelös mark i utbyte. Det samlade intrycket av skiftena på Kosteröarna är att de genomfördes utan större konflikter till skillnad från många andra platser, där fördelningen av marken på de olika ägarna samt valet av gårdar som skulle flyttas, inte var så lätt att få acceptans för hos de berörda gårdsägarna. Det kunde lätt väcka aggressioner mot lantmätarnas uppgift. Exempel finns från Dalarna, där en lantmätare slogs ihjäl av bybefolkningen när han motsatte sig deras intressen och förslag, Markägarna ville ofta värna den *"bykänsla"* som fanns när gårdarna låg tätt och kunde reagera starkt när vissa av gårdarna skulle flyttas.På Kosteröarna, där åkerarealerna inte var så stora, ledde genomförandet av skiftets mål inte till så stora konflikter. Laga skiftet innebar alltså att lantmätarna försökte samla en gårds hela areal så att den blev en sammanhängande enhet. Det betydde emellertid att även på Koster flera av bostäderna fick flyttas. På Långagärde innebar det t.ex. att av 4 hus, bara ett fick stå kvar, de övriga 3 flyttas. Vid flyttningen fick alla i hemmanet hjälpa till. Syftet med reformens genomförande var att den skulle resultera i en för alla berörda rättvis förändring. Inte bara husen flyttades utan träd, buskar, etc. skulle också flyttas eller nyplanteras så att inget hushåll fick en sämre utrustad bostad, trädgård, uthus eller ekonomibyggnader än den man hade före flytten. Under själva flyttningen fanns också inskrivet hur det hushåll som inte skulle flytta, skulle hjälpa de andra med mat, osv.

En ny sillperiod

Kort efter det laga skiftet var genomfört inträffade en ny sillperiod. Den varade mellan 1877 till 1905. I samband med denna sillperiod inköptes större, havsgående fiskebåtar med motorer av typ råoljemotor, med vars hjälp man nu kunde fånga sillen ute till havs. Kosterborna lärde sig hur havsfisket bedrevs, genom att ta lärdom av erfarenheterna i de stora fiskelägena söder om Bottnafjorden, i samhällen som Smögen, Gravarne, Käringön, Klädesholmen, m.fl. kustsamhällen. Där hade man genom att gå samman i kooperativ, s.k. *"lag*", utvecklat fisket till en mycket stor näring. Lagordningen var ursprungligen en traditionell organisationsform man lärt i de norska kustsamhällena. Den kunde inte bara användes för organisation

av inköp och verksamheten på havsgående fiskeskepp, utan också för andra samhälleliga gemensamheter som t.ex. byggandet av bryggor, stöd till behövande i lokalsamhället, etc. De större båtarna gav stora fångster, som kunde ge fler kustbor arbete på sjö. Omhändertagandet av fångsterna, underhållet av båtarna ledde också till fler arbetsplatser i iland. På Koster fick alltså havsfisket en ökad ekonomisk utveckling för de hushåll där någon eller några av männen valde att satsa kapital för att ingå i ett lag. Fler öbor kunde stanna kvar på öarna och bidraga till befolkningens försörjning. Kosteröarnas befolkning växte. Runt 1910 bodde ca 700 människor på öarna. De havsgående fiskebåtarna, ägda av ett båtlag, en slags *kooperativ ägandeform,* innebar inte bara en stor utveckling av de lokala yrkesfisket utan berörde hela kostersamhället. Direkt genom att det skapade fler lokala arbetstillfällen men också att många båtlag direkt avsatte en del av vinsten för olika sociala och praktiska förbättringar i lokalsamhället. Med havsgående båtarna kunde man följa sillbestånden när de drog sig bort från skärgården till de öppna havsarealerna. När sillen efterhand försvann från Skagerack och de nära delarna av Atlanten, kunde båtlagen, efter förebild i det norska havsfisket, slå sig in på fiske efter bl.a. nordhavsräka, en verksamhet som kom att få stora positiva effekter för utvecklingen på Koster, men också för hela den norra delen av länets kustområden. På Koster valde några båtlag att när sillen försvann fiska fisk längre ut i Skagerack och längs den norska atlantkusten. Med olika tidsmässiga mellanrum har emellertid fisket efter sill med snörpvad eller, som den utvecklade tekniken heter idag, fiske med ringnot, fortsatt in i vår tid. Speciellt under den kalla delen av året och med hjälp av avancerade sökintrument har sillfisket fortsatt. I Omkring tiden före första världskriget såg alltså framtiden på Koster mycket ljus ut. Den positiva utvecklingen inom fisket fick också till följd att allt färre behövde se emigration till Amerika, som en nödvändig utveckling. Inte bara på Koster utan i näraliggande kustområde med en liknande försörjningskultur som den på Kosteröarna, byggdes det efterhand upp fiskeflottor, som t.ex. på Resö, Havstenssund, Grebbestad, m.fl. kustorter, där fisket tidigare funnits som en del av ett kustjordbruks försörjning. För att underlätta frakterna av fångsterna byggdes det med hjälp av staten, upp mottagningsplatser, från vilket fångsterna kunde transporteras vidare till de stora avsättningsområdena runt Göteborg och även Stockholm. I Strömstad byggdes det lägligt upp en fiskeauktion dit båtarna kunde landa sina fångster. Detta fick en mycket stor betydelse för fiskets utveckling som lokal näringskälla. Utöver auktionen i Strömstad byggdes en mycket stor

verksamhet upp i Göteborg, där närheten till tågtransporter stimulerade den växande fiskenäringen. Också planerna på en kustjärnväg som skulle förbinda Göteborg med Norge planerades men sista sträcken till Norge uteblev. (En fråga som kanske idag borde tas upp är den uteblivna förlängningen av Bohusbanan in i Norge. Billobbyisterna och Haldens kommun lyckades när E 6 skulle byggas ut till motorvägsstandard, hindra att även tågen skulle kunna gå vidare från Skee in i Norge. Den nya Svinesundsbron planerades bara för bilar och lastbilar med det uttalade syftet att en tågförbindelse inte skulle planeras. Detta har på ett olyckligt sätt hindrat en annars meningsfull utveckling av kommunens verksamhet.)

Lokal avsättning av sillfångsterna

I sillfisket hade man inte haft problemet med avsättning av fångsterna som oftast köptes upp på platsen. Sålunda byggdes hotellet på Ekenäs upp för att hysa de ”sillbaroner”, som på platsen ville se fångsterna innan de inhandlades. Dessa kunde visas i ett stort magasin, ”Sibirien” beläget på insidan av Hamnholmen mittemot hotell Ekenäs. När sillfisket inte längre gav fångster flyttades magasinet till Långagärde där det under en period på 30-talet fungerade som salteri för makrill, som exporterades till bl.a. USA. Nu fungerar huset, ”Sibirien” som hembygdsmuseum

Turismen som näringskälla

När Hotell Ekenäs stod färdigt 1905 var sillfisket i sitt slutskede i den form och i den omfattning de föregått de föregående åren. Men samtidigt hade en annan verksamhet växt upp som kom att bli starten för hushållens möjligheter till förbättrade inkomster., turismen. Strömstad fick karaktär av attraktiv badort. Det byggdes societetshus, badanstalter. Turismen blev en viktig näringskälla. Hotell Laholmen blev en attraktiv plats för verksamheten på fastlandet, men den friska luften och de salta baden ute på Koster var mycket attraktiva. Havsbad och soldyrkan framställdes av läkare som källor till god hälsa. På Koster såg det mesta mycket ljust ut för framtiden. Samhället växte och hade runt 1910 mer än 700 invånare. Turisterna, eller badgästerna som de kallades, bodde hos lokalbefolkningen, men åt alla sina måltider på hotell Ekenäs. Fler små pensionat med ett liknande koncept som på Ekenäs kom till, både på Syd- och Nordkoster. Pensionaten innebar att det skapades nya arbetstillfällen för öarnas unga kvinnor. Dessa kom främst från Kosteröarna med även

unga kvinnor från de närliggande kustsamhällena sökte sig till Koster för arbete. Så kom t.ex. fem systrar Lek från Rossö att bli bofasta på Koster.

Världskrigen

Med vissa fluktuationer eller ekonomiska svängningar i det omgivande samhället ute i Europa, innebär den första delen av 1900-talet, goda år för Koster sett ur ett ekonomiskt perspektiv. Speciellt under krigen ute i Europa blir lönsamheten i det lokala fisket på Koster god. Många hushåll vill lämna det arbetskrävande arbetet med jordbruk som binäring och kommunen planerar för att det byggs upp en villastad på Ekenäs, efter andra världskrigets slut. Där bygger nu många bofasta bygger en modern villa. Det betyder att en del hushåll inte längre ser den traditionella kopplingen i försörjningen till jordbruk, som en nödvändig och attraktiv del av sin försörjning. Efter andra världskriget tar en del steget fullt ut och flyttar, efter att kanske ha bott en tid på Ekenäs, till Strömstad. De tar båtarna med sig. I Strömstad kan de med relativt goda inkomster ta del av den attraktivitet det innebär, speciellt för en husmor, att kunna inhandla varor och tjänster på en helt annan marknad än den lanthandlarna på Nord och Sydkoster kunde erbjuda. Och man har råd. En del av dem som inte ville eller kunde försörja sig genom fisket, flyttar ännu längre ut, där en stad som Göteborg lockar med många möjligheter till relativt välbetalt lönearbete i den expanderande varvsindustrin eller på SKF och andra arbetsplatser. Yrkesfisket går emellertid mycket bra, ett 30 tal trålare fiskar i huvudsak räka, även om vinterns sillfiske fortfarande kan ge goda vinster. Men räkfisket blir för omfattande och bestånden minskar. Efter att många inte längre ser en rimlig försörjning i fisket, säljs många båtar. Men fiskarna är kloka och vidtar själva restriktioner för att minska ett alltför stort tryck på bestånden: Antalet dagar på havet regleras liksom fångsternas storlek och sammansättning. De minskande bestånden leder efterhand till att allt fler lämnar yrkesfisket, många i samband med pensioneringen. Under de sista årtiondena på 1900-talet försvinner de stora trålarna på både Nord- och Sydkoster. Endast Björn Tobiasson på Nordkoster fortsätter tråla med sin lite mindre båt, på Sydkoster är hamnar som Brevik, Kyrkosund, Långagärde och Ekenäs utan hemmahörande trålare. Länsstyrelsen tar emellertid egna initiativ för att rädda räkfisket. Utöver de restriktioner som finns införs i samarbete med yrkesfiskarnas organisationer, nya restriktioner som utöver själva åtgärder, som skall rädda räkfisket i Kosterfjorden, också skall hindra trålning på platser där det finns korallrev som skall bevaras.

EU skapar nya förutsättningar för räkfisket

Med Sveriges inträde i EU skapas helt nya regler för att få fiska fisk och skaldjur i de fiskevatten som ligger inom EU. Fiskerätten kapitaliseras på ett sätt som innebär att ett fiskeföretag, som under en viss tid kunnat redovisa sina fångster, tilldelas en kvot för sitt fortsatta fiske. Den beskriver hur mycket innehavaren av kvoten får fiska. Det kommer leda till en handel med kvoter där bankerna är viktiga aktörer. Varje trålare på t.ex. Koster tilldelas en kvot, *en kvot som emellertid kan säljas på en marknad.* Det innebär för många av båtarna på Koster att det säljs för goda belopp som garanterar säljaren en god vinst som kommer utgöra en viktig del av hans pension. På Nordkoster säljs två trålare, båda till andra platser än Nordkoster. En liknande situation uppstår på Sydkoster, båtarna säljs till nya ägare som inte bor på Koster. Många har sett detta som räkfiskets slut på Koster men *Nordbris* fiskar ännu med Strömstad som hemmahamn. På Sydkoster ger bl.a. en av delägarna i en fiskebåt från Ramsö nya möjligheter för att det startar ett nytt fiskeföretag, *”Brattvåg”.* I skrivande stund har den gamla *”Brattvåg*” sålts och lett fram till att söner till en de närstående säljarna, kunnat köpa en äldre båt från Strömstad, *”Dagny”,* men med en gällande kvot för räkfiske. Detta innebär att man på Sydkoster kunnat etablera två nya fiskeförtag. Vid sidan om detta finns det en kustfiskebåt, ”*Strandön”*, inriktad på burfiske efter havskräfta. Ett annat fiskelag med en liknande inriktning finns på Sydkoster. I slutet på 1900-talet såg det ut som om det varken fanns intresse eller ekonomiska resurser för en fortsatt utveckling av yrkesfisket. ”Strandön” med sitt burfiske undantaget. Men de hade lyckligtvis fel.

De lokala havsnäringarnas framtid; räkfiske ostron och tång

Många väntar idag på att se hur den nyetablerade ostronnäringen kommer att utvecklas. Stora investeringar har gjorts som skall förräntas. Ser man vad som händer söder om Koster har flera företag, som inriktat sig på uppfödning av ostron i havet, kunnat visa mycket positiva resultat. Ostron är ett näringsmedel med mycket fina egenskaper för människors hälsa. I vattnen utanför Koster finns stora områden med s.k. vilda ostron. Dessa har genom att de gamla hemmanens fiskerätt till bl.a. hummer och ostron tagits bort, mot ett visst engångsbelopp inlösts av staten. Det innebär att hummerfisket på dessa fiskevatten är tillåtet men inte ostrontäkt. Staten kan emellertid ge tillstånd för en sådan täkt. Två markägare på Sydkoster

har nekat staten inlösen av fiskerätten runt deras holmar. Hur ostronodlingen och ”täkten” kommer att utvecklas är en stor fråga för Kosteröarna. Det företag som driver odlingar i stor skala, har talat om en framtida storlek på arbetstillfällen för ca 70 heltidsanställda. Men företaget kräver bostäder på Koster, ett krav vi i skrivande stund inte vet hur eller om det realiseras.

Nationalparken och turismen som näringskälla

Efter arbete i öppna arbetsgrupper, vari många av den bofasta befolkningen arbetade, kunde Kosternämndens ordförande Göran Larsson, förklara att han, efter allt det lokala förberedelsearbete som genomförts, ansåg att en klar majoritet att lokalsamhället ställde sig positiva till att utreda och planera för att *Kosterhavets Nationalpark* skulle kunna etableras på Koster. Det har fått många positiva följder för helårssamhället Koster. Utöver att förvaltningen ger heltidsarbete åt ca 9 personer har allmänhetens intresset för att komma till Kosteröarna ökat markant. inte minst under för- och eftersäsongen till sommarmånaderna. Det betyder att det skapats ett underlag för fler lokala arbetsplatser. Många av de anställda söker en lokal hyresbostäder, vilket kommunen inte ännu har visat tecken på att tillmötesgå. **Slutsats** Det allt övergripande problemet för Kosters framtid, är kommunens ovillighet att bygga bostäder för helårsboende. Bostäder som kommer ut på fastighetsmarknaden kan inte, p.g.a. av de skyhöga priserna på bostäder, som är till salu, ifrågakomma.

Fastighetsmarknaden på Koster regleras av den norska marknaden för ett fritidshus i kustmiljö.

De höga fastighetspriserna är delvis ett resultat av att så gott som de flesta helårshus på det norska Sörlandet, är belagda med *boplikt*. Det innebär att det är bara fastboende personer som får köpa bostäder. Det hindrar personer med mycket goda ekonomiska förhållanden men icke bofasta på orten att köpa helårshus. Den norska marknadssituationen för bostäder i attraktiv kustmiljö, innebär att marknaden för välbeställda norska medborgare som söker ett fritidshus vid kusten, bestämmer priserna på bostäder i Norra Bohuslän och på fastighetsmarknaden i Norra Bohuslän ända ner till Käringön i Orust kommun.

Strömstad kommun verkar vilja se att alla icke Kosterbor, som fått arbete på Koster, skall bo i Strömstad

Kommunen tycks anse att alla som vill flytta till Koster för att arbeta, helst skall bo i Strömstad. Det är en korttänkt inställning. Koster borde ta lärdom av t.ex. Värmdö kommun. När Utö Värdshus, en av de mest populära och besökta målen i Stockholms Skärgård, menade att värdshuset inte kunde få kvalificerad helårspersonal med mindre det fanns en grundskola på Utö. De familjer som var intresserade av att flytta ut till Utö för att arbeta på värdshuset, ville inte att deras barn skulle behöva dagpendla långa sträckor för att gå i grundskola. Då byggde kommunen en grundskola med alla klasser!!!! Det är dessvärre inte den inställning som kännetecknar Strömstad kommun. Den verkar inte se med oro över att befolkningstalet minskar när det inte byggs vare sig nya helårsbostäder och institutioner som skola och barn - och äldreomsorg läggs ner. Den stora utmaningen den fastboende befolkningen står inför, är att ta tillvara för den möjlighet vi har genom Kosternämnden, att visa på att det finns en klar majoritetsuppfattning på Koster att ge oss tillbaka de nedlagda kommunala institutionerna som skola och barn- och äldreomsorg. Parallellt måste kommunen genast sätta igång med att bygga bostäder så att befolkningen kan uppgå till minst 500 -600 personer dvs det antal som föreslås i Fördjupad Översiktsplan för Kosteröarna 2009. *Om ej kommer öarna att avfolkas och befolkningen endast bestå av ett fåtal, äldre personer samt en starkt ökande grupp fritidsboende.*

En tolkning av resultatet från historieseminariet på Naturum, med vissa personliga kompletteringar /

Eknäs – Kosterturismens vagga

Dag Wersén

Kosteröarna, som i århundraden varit en boplats för en öbefolkning som haft sin bärgning från fiske och jordbruk, har med tiden utvecklats till ett paradis fört turister, först sommargäster och nu även åretruntbesökare. Pensionat Ekenäs har varit en viktig länk i den utvecklingen.

I gamla tider var det inte många utifrån som besökte Kosteröarna. Till undantagen hör danske kungen Fredrik IV och svenske kungen Karl XII som, dock inte samtidigt, var på Koster i samband med de krigshändelser som slutade med den sistnämndes död i Halden 1718. De förtöjde sina fartyg nära platsen för nuvarande Pensionat Ekenäs.

I fredliga syften besöktes Koster den 22-27 juli 1742 av den världsberömde botanikern Carl von Linnés lärjunge Pehr Kalm som i en reseberättelse noga beskrev Koster och dess befolkning och natur i ordalag som är giltiga än i dag. Då liksom nu var sommarvädret på Koster fantastiskt. Pehr Kalm återgav öbornas beskrivning så här: ”Regn sade de sig mest hela sommaren allt intill denna tiden haft så gott som intet.”

Bohusläns utveckling i äldre tider är starkt knuten till sillen som vissa tiden var en av Sveriges ledande exportprodukter; vid förra sekelskiftet upplystes Paris gator med lampor som drevs med sillolja från bl.a. Strömstad, där också saltning av sill för export var en viktig näring. En anläggning för saltning av sill uppfördes på Hamnholmen omedelbart öster om Sydkoster.

Den saltade sillen måste säljas, och för det ändamålet var det nödvändigt att kunna ta emot kunder och ge dem någonstans att bo och äta. Av den anledningen tillkom det som nu är Pensionat Ekenäs.

Strömstadsbon Julius Olsson började år 1902 att uppföra den hotell- och restaurangbyggnad som blev färdig år 1905 och än i dag inrymmer matsal, kök, hotellrum, reception m.m. För att bredda verksamheten öppnade Julius Olsson en affär i byggnadens nordöstra hörn, som snart också kom att bli postkontor.

Platsen för detta kallades Eknäs, troligen därför att eken var det förhärskande trädslaget i omgivningen, och verksamheten fick beteckningen Eknäs Pensionat. (Med tiden har stavningen ändrats till

Ekenäs, troligen därför att det lokala uttalat var ”Egenäs” men k-et i ordet inte lämpligen kunde bytas ut mot ett g.)

Samtidigt som Julius Olsson byggde sin anläggning, minskade tillgången på sill och därmed förutsättningarna för sillsaltningen på Hamnholmen dramatiskt. Sillsalteriet lades ned, och hotell- och restauranggästerna uteblev i stort sett. Julius Olsson gick i konkurs 1908 men klarade sin försörjning genom att driva en blygsam pensionatverksamhet kompletterad med affären och posten. Han måste dock sälja fastigheten, vars byggnad därefter delvis under en period blev privatbostad för ägaren.

Samtidigt som sillen försvann som underlag för verksamheten på Eknäs inträffade dock andra händelser som blev lyckosamma för Julius Olsson.

Strömstad hade varit en sommarturistort sedan länge med segelutflykter till Koster som en av attraktionerna. Nu fick turisterna upp ögonen för Koster som en plats att tillbringa hela semestern på. Eknäs Pensionat fick ett nytt underlag för sin ursprungliga verksamhet.

Julius Olsson fick kontakt med en driftig kvinna, Anna Johansson, som kom att sköta verksamheten tillsammans med Julius Olsson, och de gifte sig med varandra år 1917 och tog det gemensamma efternamnet Olsson-Ekner. Julius avled 1922, vid 63 års ålder. Verksamheten blomstrade då och Anna, som var 23 år yngre än Julius, lyckades ”återköpa” fastigheten och fortsätta att driva verksamheten till 1947, då Kosterbon Ingvald Holm tog över.

Ingvald Holm drev och utvecklade verksamheten fram till början av 1970-talet. I takt med utökat behov av hotellrum uppförde han på bergknallarna intill pensionatet små hus där gästerna kunde bo men inte äta, vilket de gjorde i pensionatets matsal.

När Ingvald Holm lämnat verksamheten, delades den upp så att de små husen blev bostadsrättslägenheter med egna kök. Den traditionella pensionatsverksamheten med boende gäster som intog alla sina måltider i pensionatets matsal – helpension - upphörde. År 2021 återupptas den verksamheten, samtidigt som Ekenäs skall vara en förstklassig restaurang och plats för förströelse och nöjen.

Det är inte meningen, och inte möjligt och delvis inte lämpligt, att vrida klockan helt tillbaka. För att få ett perspektiv och en jämförelse med hur det är nu kan det dock ha sitt intresse att berätta hur pensionatslivet på Ekenäs var under den förra pensionatsperioden mellan c:a 1905 och 1970.

En vacker sommardag nu för tiden är det inemot 10 000 personer på Koster. De flesta stannar över dagen, men ett par tusen är sommargäster i ägda eller hyrda sommarbostäder. Ett mindre antal bor på hotell eller pensionat.

Under första hälften av 1900-talet var det tvärtom. Praktiskt taget alla sommargäster åt sina måltider på pensionat och bodde antingen på pensionat eller i hyrda rum hos de bofasta. Förutom Eknäs Pensionat fanns det med tiden två pensionat på Sydkoster och tre på Nordkoster. Endast en handfull sommargäster hade egna fastigheter. S.k. dagturister kom emellanåt på segelutflykt från Strömstad. Ett exempel på detta var kanske Selma Lagerlöf som i flera år var sommartid i Strömstad och enligt hörsägen badade vid en rund klippa vid Rörvik norr om Eknäs som därför kallades ”Selmas kulle”.

Högsäsong på Eknäs Pensionat var mellan midsommar och mitten av augusti. Då intog ett hundratal gäster sina måltider på pensionatet. Under de första decennierna bestod måltiderna av frukost, lunch och supé, men med tiden blev det frukost och middag i två ”matlag”. Det första matlaget åt frukost klockan 9 och middag klockan 17, det andra matlaget åt frukost klockan 10 och middag klockan 18.

De flesta gästerna bodde inte på pensionatet utan hyrde, ofta genom pensionatets förmedling, rum hos den fasta befolkningen.

En stor del av Kosters fasta befolkning var familjer som levde på en kombination av fiske och lantbruk. I Eknäs Pensionats grannskap fanns ett antal gårdar, vanligen bestående av ladugård för en häst, 4-8 kor, grisar och höns, huvudbyggnad samt brygghus med bostadsutrymme och utrymme för beredning av mjölk, grädde och smör samt hantering av ägg m.m. Lantbruket sköttes i stor utsträckning av kvinnorna, medan männen var yrkesfiskare. På flera av gårdarna flyttade gårdsfamiljen sommartid ut till brygghuset och upplät rum i huvudbyggnaden till sommargäster. I andra fall bodde ägarna och sommargästerna under samma tak. Städningen sköttes av gårdens kvinnor. Dessa sommargäster intog sina måltider på Eknäs Pensionat tillsammans med de sommargäster som bodde på pensionatet. Den lokala samlingsbeteckningen för dessa sommargäster var ”badgäster”. Mjölken, grädden, smöret och äggen som ”badgästerna” fick på pensionatet kom från gårdar där en del av dem bodde. Fisken och räkorna som serverades hade ”badgästernas” sommarhyresvärdar fångat i havet.

”Badgästerna” var familjer och ensamstående personer från hela Sverige, men praktiskt taget inte alls från Norge eller annat land. Flertalet återkom år från år. Samvaron mellan öns befolkning och ”badgästerna” präglades av en mycket hög ömsesidig respekt som i många fall utvecklades till livslång vänskap.

I motsats till vad som nu är vanligt, med turister som ofta inte är längre tid än någon vecka på en och samma plats”, brukade ”badgästerna” stanna flera veckor, vilket var möjligt för t.ex. högre tjänstemän, läkare och andra med möjlighet till förhållandevis långa semestrar.

Sällskapslivet var lugnt utan ”mondäna” inslag av det slag som förekom vid mer ”fashionabla” badorter som Marstrand och Fjällbacka. Kändisar (med undantag för Evert Taube vid några tillfällen), ”barhäng” och andra moderna företeelser i de kategorierna var okända. Efter middagen samlades man i grupper på betongterrassen, som kallades ”pladaskan” och drack kaffe och konverserade. Ett par gånger i veckan gick man över till tennisbanan och satte sig på bänkarna vid dess sida och tittade på gäster som spelade dubbel i vita långbyxor och applåderade artigt eventuella dödande smashar. Två bersåer i trädgården var också väldigt trevliga platser för umgänge och intag av punsch, vilket dock med tiden förbjöds inom ramen för en på Koster utvecklad religiositet, som sedermera kanske har avtagit.

Flera av ”badgästerna” skaffade sig fasta vanor och rutiner, på gott och ont. En familj badade alltid vid samma lilla vik och ”gud nåde” den som hade tagit den i anspråk innan familjen kom eller den servitris som dukade upp ett annat bord än det bord i sydvästra hörnet av matsalen där familjen brukade äta.

Till de fasta rutinerna för en del gäster hörde att ta ett ”morgondopp” och ett bad före middagen vid en klippa norr om pensionatet som har en badtrappa och förr i tiden hade badhytter som stamgäster kunde få disponera för sig själva. Tillgång till en badhytt blev, i relationen mellan gästerna, litet av en statussymbol; man markerade sin karaktär av stamgäst.

I matsalen rådde exemplarisk ordning med ett stort bord för självservering i mitten. God uppfostran visade man genom att inte förse sig med ett övermått av räkor från det stora fat med räkor som ofta stod mitt på bordet och utgjorde förrätt tillsammans med smör, ost och sill. Varmrätterna och efterrätterna var hämtade ur traditionella

husmanskostmenyer med fisk från lokala fiskare i mån av tillgång som var bättre förr än nu.

Dryckesvanorna var modesta. Pilsner var den starkaste dryck som var tillåten för reguljär servering i matsalen. Dock hände det att fru Ekner tittade ut från köket och diskret tillkännagav att ”det är telefon till bankdirektör F.” Bemälde bankdirektör och några andra herrar begav sig då ut i köket och tog sig en ”rackare” ur en där gömd butelj och återvände glada i hågen till sina bord i matsalen.

Dagen för gästerna på Eknäs kunde i övrigt te sig så här.

Barnfamiljer begav sig till någon av badstränderna. Rörvik norr om Eknäs liksom Hattvik och Kopallarna söder om Eknäs ligger närmast och erbjuder både sandstränder och klippor.

Före mitten av 1960-talet var utombordsmotorer ovanliga på Koster. Badgäster hyrde därför ekor som de rodde för kortare utfärder till närbelägna holmar och skär.

För den som ville längre ut erbjöds fram till slutet av 1950-talet enastående möjligheter till segling med kraftiga gaffelriggade båtar byggda på Koster och seglade av äldre fiskare. Ett par familjer eller ett större sällskap fick plats i varje båt. Det gick att beställa seglats i förväg eller att helt enkelt gå ned till bryggan där båtarna med skeppare låg och väntade med hissade segel. Fram till mitten av 1940-talet låg de vid den dåvarande passagerarbåtsbryggan vid en stor magasinsbyggnad rakt nedanför pensionatet. När nuvarande hamn blev klar vid mitten av 1940-talet skedde avsegling från hamnen. De två största av dessa båtar hade ingen motor. De seglades skickligt med utläggning och tilläggning för fulla segel, och skepparna planerade så att stiltje undveks. Ett vanligt mål för sådana seglatser var Ramsö c:a 5 sjömil söder om Eknäs. Vid den vanliga sydvästliga vinden blev det kryss dit på förmiddagen och läns eller slör tillbaka på eftermiddagen. På Ramsö blev det bad vid fantastiskt vackra stränder och vikar och kaffe med hembakat bröd i en trädgård. Vid stabila högtryck som ger nordlig/nordostlig vind på förmiddagen och västlig/nordvästlig vind på eftermiddagen var Nord-Hälsö rakt norrut på andra sidan Kosterfjorden ett vanligt mål för seglatserna.

Kosters Samhällsförening: En Överblick

Mats Lohmander

Syfte och Verksamhet

Kosters Samhällsförening arbetar med att identifiera och tydliggöra möjliga lösningar på frågor som berör Kosterborna, inom ramen för gällande regler och lagar. Föreningen fokuserar på att använda befintliga resurser effektivt snarare än att försöka ändra regelverket.

Bostadsfrågan

Samhällsföreningen initierar och uppdrar åt AB Kosters Framtid att löpande analysera behov och utifrån det ta fram koncept tå lösningar. Kreativa lösningar krävs också för att möta efterfrågan på äldreomsorg, barnomsorg och skola.

Tjänsteutveckling

För att Kosterborna ska vara medvetna om vilka tjänster som finns, samlar föreningen in underlag som stöd för deras val av service. Föreningen samarbetar med olika aktörer, som kan erbjuda tjänster antingen fristående eller i samverkan med Kosters Framtid.

Projekt och Samverkan

Kosters Samhällsförening äger och söker finansiering för projekt genom samverkanspartners. Påverkan på kommunala beslut sker via Kosternämnden, politiska partier och allmänna val. Föreningens styrka kommer från ett stort medlemsantal, och medlemmarna avgör föreningens verksamhet på årsmötet. Ett viktigt bidrag är att skriva sig på Koster om man huvudsakligen vistas där, vilket också öppnar för medlemskap i Samhällsföreningen - Konkreta Exempel. Som huvudägare i KifAB och AB Kosters Framtid har Samhällsföreningen ansvar för bolagens inriktning. Ett annat exempel på föreningens roll är den årliga Konst-& Musikfesten, där Samhällsföreningen fungerar som arrangör(anordnare)medan Kulturgruppen och frivilliga står för genomförandet(utförandet).

Samhällsengagemang

Kosters Samhällsförening bygger på lyhördhet och respekt, vilket bidrar till att forma ett samhälle där invånarnas önskemål beaktas.

Koster har många föreningar och aktiviteter som speglar invånarnas mångfald och engagemang. Föreningens ägande i bolag som KifAB och AB Kosters Framtid är centralt för att möta samhälleliga behov och skapa nya möjligheter, som exempelvis hyreslägenheter och projektet "Kulturhöst på Koster".Det Verkligt Viktiga Mötet

Årsmöten, öråd, styrelsemöten, arbetsmöten och planeringsmöten är alla viktiga, men det är i möten mellan invånarna som det verkligt viktiga kommer fram. Det verkligt viktiga mötet handlar inte alltid om organisation, affärer eller planering. Att respektera och försöka förstå istället för att övertyga och forcera är centralt. En stund av äkta mänsklig kontakt kan beröra djupare än någon annan upplevelse, vare sig det är en enkel konversation med en vän eller ett ögonblick av ömsesidig förståelse med en främling. Knutpunkter där människors vägar möts, som färjetrafiken och affären på Sydkoster, är viktiga platser för dessa möten. Samhällsföreningen vill visa vilka möjligheter som finns inom de ramar som lagar och regler ger.

Exempelvis publicerar föreningen sammanställningar om vad som gäller för vatten och avlopp och visar på möjligheter inom boende, omsorg och utbildning genom sitt engagemang i Kosters Framtid.

Sammanställt med hjälp av Open AI (ChatGPT)

Sydkostervägar - en berättelse om hur staten abdikerar sitt vägansvar och om lokalt organiserande.

Torbjörn Stjernberg

Nu har vi ägt våra huvudvägar på Sydkoster i cirka tio år. Under många år fanns ett hot om att staten skulle abdikera från sitt ansvar för de två statliga landsvägar som fanns på Sydkoster.

Redan 2001 beslutade dåvarande Vägverket att minska sitt ansvar för mindre vägar – däribland Kosters. Deras beslut överklagades av många Kosterbor och genomförandet såg länge ut att aldrig bli av. Klokt eller inte – några Kosterbor tog i början av tvåtusentiotalet kontakt med strömstadsbon Lars Tysklind som då ingick i riksdagens trafikutskott för att få ett klargörande vad som hänt med överklagandet.

Vägverket hade grundat sitt beslut på 25:e paragrafen i Väglagen som säger att ”En väg får dras in, om den efter tillkomsten av en ny väg eller av något annat skäl inte längre behövs för det allmänna och åtgärden medför endast ringa olägenhet för bygden.”

I överklagandena var det i stället motsatsen som övertygande visades. Inte minst det ökande turisttrycket talade för fortsatt statligt ansvar. Beslutet från regeringen innehöll två sidor text som måste ha skrivits av en handläggare som hade intentionen att vägarna skulle förbli statliga. Men den slutsats och det beslut som de avslutande textraderna utmynnade i var att ansvaret och kostnaderna överlämnades till oss på Koster.

I den lantmäteriförrättning som följde önskade vi att samtliga Kostervägar skulle ingå i den nya vägsamfälligheten i linje med ett beslut vid Kosters samhällsförenings årsstämma. Vägverket motsatte sig detta men valde att inkludera Filjestadsvägen, som går till linfärjan, och vägen till Kilesands brygga. Vi Kosterbor hade ju ännu inga egna medel att disponera för förrättningen så vi kände oss tvungna att acceptera detta beslut. Inte heller fick vi gehör från Trafikverket för önskemålet om ytterligare asfaltering. Viss upprustning av vägarna gjordes dock.

Den viktigaste delen av förrättningsbeslutet var att alla bebyggda fastigheter skulle ha samma andelstal oavsett om de beboddes under hela året, eller bara under delar av året. Detta motiverades av de flytande

gränserna mellan helårs- och delårsutnyttjande i en befolkning där många är pensionärer och fria att vidga sina Kostervistelser. Vidare beslutades att alla Sydkosters fastigheter, totalt 530 stycken, skulle ingå i den nya samfälligheten med en andel vardera. Dessa bägge beslut har väsentligt underlättat administrationen av andelsavgifterna. Viss komplikation var regeln att verksamheter skulle ha 2 andelar och att uthyrningsrum och stugor skulle ha 0,25 andelar samt obebyggda tomter 0,1 andelar. Jag kom ihåg att jag låg vaken en natt och grubblade på hur vi skulle kunna hålla reda på alla uthyrningsrum och stugor m.m. och hur vi skulle hantera alla enmansbolag, t.ex. hobbyföretag och fiskare. Vi kom i den interimsstyrelse som arbetade fram regler för den nya samfälligheten överens om att förenkla - om man har fyra eller färre uthyrningsrum eller stugor på fastigheten bortser vi från de 0,25. Och om verksamheten inte har anställda bortser vi från regeln om 2 andelar. Likaså avstod vi från att skicka fakturor för obebyggda fastigheter. Lantmäteriet gav vissa verksamheter betydligt fler än 2 andelar, exempelvis Kosterhavets nationalpark som fick 80 andelar, affären som fick 10 andelar osv. Därför behövde vi inte ta ställning till dessa större och mer vägslitande verksamheterna. Vad gällde hyreshus, bostadsrätter och hotell, beräknades antalet andelar som en andel per lägenhet som innehöll både kök och badrum, och 0,25 andelar för varje rum utan dessa faciliteter. Vi önskade att kommunen skulle ha fler andelar än vad som motsvarade antalet fastigheter de ägde, men fick inte gehör för detta.

Andelsfördelningen kompletterades med slitageavgifter. För att inte verksamheter baserade på ön skulle missgynnas valde vi att betrakta verksamheter som saknade fastighet på Sydkoster, men som hade fordon mer eller mindre permanent på ön, som slitande på vägarna som om de ägde en fastighet. Dessa företag med dessa ”rullandeverktygslådor” fick således en slitageavgift motsvarande 2 andelar, och om de hade tunga fordon, motsvarande 5 andelar.

Arbetsprincipen vid vårt skapande av alla dessa tolkningar av lantmäteribeslutet var att kombinera rättvisa med administrativ enkelhet. Tyvärr komplicerade vi vår administration genom att också införa slitageavgifter vid byggen – t.ex. en avgift på 15.000kr vid bygge av nytt hus, 10.000 vid större om- eller tillbyggande, och 5.000 för byggande av Attefall. Vi tillämpar dessa regler oavsett var på ön fastigheten ligger och i enbart ett fall har en fastighetsägare mer högljutt protesterat (men säkert

finns många knutna nävar i diverse fickor). Idag skulle jag valt att inte införa en sådan regel – men av rättviseskäl vill vi inte upphäva den.

Redan från början sa vi att vårt administrativa arbete inte är ett vanligt ideellt arbete – det handlar om att ta över det ansvar som staten inte längre vill ta. Vid den konstituerande årsstämman föreslog därför valberedningen att ett belopp motsvarande 2,5 basbelopp skulle kunna användas av styrelsen för arvodering av nyckelpersoner och för sammanträdesersättning. Dessa ersättningar motsvarar förstås inte rimliga timpengar – ett visst mått av ideellt arbete utförs trots vår ambition att avlöna styrelsen.

Eftersom jag som akademiker bedömt och uppskattat en studie av delat ledarskap låg det nära till hands att två personer skulle dela de kombinerade uppgifterna som ordförande och sekreterare.

Detta underlättar det löpande styrelsearbetet och underlättade också rekryteringen av en ny ordförande som snabbt kom in i och tog över min ”halva” ordföranderoll när jag förra året lämnade styrelsen. Under de tio åren har styrelsen i stort sett varit konstant och när vi valt att föryngra styrelsen så har avgående medlemmar fortsatt att ha en roll som adjungerande.

Min upplevelse är att arbetet med en vägförening innebär ett arbete med konkreta och avgränsbara frågor på ett helt annat sätt än arbetet i t.ex. en samhällsförening. Styrelsearbetet kan därför kanske lättare kännas än mer meningsfullt. I vägföreningen blir dagordningen given på ett annat sätt än I samhällsföreningen där frågorna kan vara väldigt olika och där resurserna för att genomföra de lösningar man önskar ofta saknas. Man ser i vägföreningen konkreta resultat av de beslut som fattas.

Vi har ekonomiska medel för att genomföra våra beslut. Begränsningen på en ö som Koster är att det finns få personer på ön som är kompetenta att göra vägarbeten – det blir en viss sårbarhet. Men hittills har denna kompetens funnits även om vissa arbeten också krävt att vi fått hyra in resurser från fastlandet med fördyrande transporter. Exempel är kantslåtter, dammbindning, och större grusningar och asfaltreparationer.

Visst har statens abdikation av sitt ansvar medfört kostnader för oss fastighetsägare. Men det lokala ansvaret har också inneburit att vi har bättre skötta vägar nu än tidigare.

Om Kosters framtid och boendefrågan

Erik Johansson

Erik Johansson har skrivit och utrett olika aspekter på byggnation på Koster och dessa finns på

https://www.kostershf.se/kosters-samh%C3%A4llsf%C3%B6rening/dokument/rapport-om-kosters-nya-boende-45822718

Detta är skrivet med Eriks medgivande.

Koster Marin

Håkan Eriksson

KOSTER MARIN AB Bedriver frakt och passagerartrafik till Kosteröarna och längs kusten sedan 1982

GODSFÄRJORNA

Sedan 1982 har rederiet utfört i stort sett all frakttrafik mellan Strömstad och Koster med till lastfartyg ombyggda vägfärjor. Dessa färjor har också, tack vare att de utrustats med kran, varit utmärkta arbetsfartyg och utfört vitt skilda uppdrag.

Under en period engagerades färjorna för utläggning av ett stort antal sjökablar för el, bland annat tre över Kosterfjorden.

På norsk sida fick rederiet uppdrag med att lägga ut miltals med flytbryggor, mest i Oslofjorden och främst i Oslo, men även (med inhyrda fartyg) i insjön Årungen och så långt norrut som Sognefjorden och Bodö.

Fraktverksamheten - ”linjetrafiken” - på Koster har stora säsongsvariationer. Om inte större byggprojekt pågår är beläggningen vintertid ofta blygsam. För sommaren gäller motsatsen.

Över tid har dock trafiken utvecklats. Vid starten 1982 var utgångsläget vintertid en tur var fjortonde dag, vilket utvecklades till en tur varje vecka, två turer varje vecka och så vidare till dagens trafik med en tur måndag, två på tisdag och två på torsdag. Vår och höst förtätas trafiken för att under sommaren omfatta sex dagar och totalt elva turer per vecka.

Rederiet har under de gångna fyrtiotvå åren förvärvat fem färjor, sålt två och byggt om en (”Kosterfärjan 2”) till isgående passagerarfartyg och ordinarie Ramsöbåt.

Återstår således två, ”Kosterfärjan” och ”Kosterfärjan 4”, varav den sistnämnda förutom kran och ramp för rullande last även utrustats med kylrum för upprätthållande av den obrutna kylkedjan. Den förstnämnda färjan ombesörjer främst rullande gods eller större partier, som påkallar extra avgång.

Bägge färjorna är äldre damer, bägge byggda för vägverket 1957, men ombyggda och med teknisk utrustning uppdaterad förväntas de göra tjänst många år till.

De motsvarar också de ekonomiska möjligheterna för linjen.

PASSAGERARBÅTARNA

Från 1989 ombesörjer rederiet den reguljära passagerartrafiken Strömstad - Koster och Strömstad Ramsö på uppdrag av länstrafiken (Bohustrafiken, sedermera Västtrafik).

Tilläggsplats i Strömstad är Norra Hamnen, på Koster totalt fem olika bryggor.

Vid trafikstart i juni 1989 introducerades en för området ny båttyp, en katamaran, som för sommartrafiken kompletterades med inhyrda ”Walona” (som kom att köra varje sommar till 2008) och för tidiga morgonturen taxibåten ”Koster Express”. Nymodigheten med tvåskrovsfartyg sågs på sina håll med viss skepsis, men efter en ovanligt blåsig första vinter hade ”Kostersund” vunnit passagerarnas hjärtan med goda sjöegenskaper och god komfort. Trafiken utvecklades mycket positivt och 1990 tilldelades rederiet av Bohustrafiken ”Gyllene Måsen” då:

”Koster Marin har kommit med bra idéer och förslag, som resulterat i en bra produkt från service- och ekonomisk synpunkt. Rederiet har också varit lyhört för passagerarnas önskemål och synpunkter.”

Under de följande åren sökte rederiet på begagnatmarknaden efter kompletterande fartyg. Redan 1991 inköptes det första tillskottet, en snabb mindre ”enskrovare”, som ombyggdes och sattes i trafik som reservbåt och Ramsöbåt under namnet ”Kosterbris”.

Passagerartrycket ökade och hösten 1992 inköptes från Waxholmsbolaget den större ”enskrovaren” ”Östan”, som i Koster Marins färger fick namnet ”Kostervåg”och tog över platsen som första reserv. Detta fartyg användes också under två somrar i trafik Koster-Skjaerhalden-Strömstad i en trafik där anlöpen i Strömstad anpassades till behovet av extraturer på Koster. Det ökade trycket på linjen Strömstad- Koster gjorde att linjen på Norge lades ner.

Hösten 1995 tyckte rederiet, att man lärt sig enskrovsläxan. ”Kostervåg” såldes tillbaka till Stockholm.

I stället inköptes från Norge ”världens första katamaran” av typen W86, byggd 1971 till ett mycket facilt pris. Fartyget genomgick en total ombyggnad, med en förnyelse av allt tekniskt och allt över däck. Resultatet sattes i trafik som ”Kosterfjord” 1997. Fartyget har i fackpress benämnts

”The Grandmother of all catamarans”. Rederiet disponerade nu två katamaraner med samma passagerkapacitet, 270.

Samma år såldes den kvarvarande enskrovaren, ”Kosterbris” till Stockholm. Försäljningen av de bägge enskrovsbåtarna gav ett bra överskott, som kom väl till pass för att täcka ombyggnads-kostnaderna för nytillskottet.

Under 1999 togs kontakter med Oma Baatbyggeri i Leirvik på Stord för diskussioner om en ev ombyggnad av ”Kostersund”. Samtalen utmynnade i, att Koster Marin fick ett erbjudande om en nybyggd katamaran. Priset var högt, men fördelarna fanns där i form av ett genomgående huvuddäck med överlägsen tillgänglighet, ett modernt skrov med kraftigt minskad bränsle-konsumtion och förbättrad komfort. Samtidigt fanns risken för att trafiken skulle komma ut på förnyat anbud. Projektet var helt företagets eget utan ersättning från trafikhuvudmannen.

Kontrakt skrevs i mitten av december i Halden under ett vinterväder, som sånär hindrat mötet.

Efter en intensiv byggperiod, som präglades av gott samarbete, levererades ”Kostervåg” (2) under iakttagande av traditionella ceremonier 1 juni 2000. 270 pax.

”Kostersund” avyttrades 2006 och ersattes 2007 med rederiets hittills största fartyg, åter en katamaran med obrutet huvuddäck och en passagerarkapacitet på 290, ”Kostersund” (2).

Efter ny upphandling 2008 fick rederiet fortsatt förtroende på traden.

Under alla år hade rederiet ”spaning” på vissa fartyg, som kunde vara intressanta, om de kom ut på marknaden. Ett sådant var en liten katamaran som 2014 inköptes, fick namnet ”Kostervind” samt sattes in på Ramsö och som extrabåt, medan ”Kosterfärjan 2” påbörjade sin långa konvertering till isbrytande passagerarbåt.

2015 kom ett annat av spaningsobjekten ut på marknaden, denna gång en tre år yngre syster till ”Kostervåg”. Fartyget inköptes, gavs namnet ”Kosterbris” och togs till Oma för uppgraderingsarbeten, bland annat behövde huvudmaskinerna bytas. Under flera år hade nu bränsle-besparing med tillhörande miljöfrågor stått i centrum för intresset i rederiet. Nu väcktes för första gången tanken om eldrift. Offerter togs in och beräkningar gjordes, men på sista raden lyste siffrorna röda. Det blev konventionellt dieselmaskineri, lika storasyster.

2020 kom en ny upphandling. Koster Marin fick åter uppdraget.

ELEKTRIFIERING

Samtidigt nalkades tiden för byte av huvudmaskin på ”Kostervåg”. Elektrifieringstanken dammades av. Ansökan om bidrag från Klimatklivet insändes och beviljades. Undre tiden tog pandemin ett stadigt tag om samhället och försvårade en eventuell norsk utförare. Arbetet beställdes hos Swedeship Djupvik med uppbackning av Oma Baatbyggeri vad avser konstruktionen av den skrov- förlängning som batterivikten framtvingade. Med tanke på pandemin blev förseningen (tre mån)

Överkomlig. Värre blev prisstegringen i farsotens kölvatten. Denna höjde den ekonomiska tröskeln så att egeninsatsen fördubblades.

Resultatet – den elektrifierade båten - blev dock lyckat: En tyst och utsläppsfri resa.

Under 2024 kördes 63% av den samlade trafiken med el. Optimalt kan upp till 70% köras på el med ”Kostervåg”.

Inför den sista upphandlingen 2025 ställdes krav på ytterligare ett elfartyg och en åldersgräns för fartyg på 40 år infördes. Sistnämnda krav medförde att ”Kosterfjord” fick utgå ur Koster Marins anbud. I stället planerades ett nytt fartygsbygge på Oma Baatbyggeri, en 30m lång eldriven katamaran, en” Kostervåg” 2.0 med uppgraderingar och ett tjugotal fler sittplatser. Anbudet antogs ej av Västtrafik.

Under september 2026 avslutas därmed rederiets uppdrag för Västtrafik efter 37 år.

Under dessa år förvärvades åtta passagerarfartyg och avyttrades fyra (inklusive ”Kostervind”).

TRAFIKUTVECKLING

Under åren från 1989 till 2024 har antalet resande med Kosterbåtarna ökat från under 200.000 till – som mest - över 330.000. Ökningen har bland annat möjliggjorts av följsamma turlisteändringar och insättande av extrabåtar vid behov.

Varje år har rederiet i samarbete med Västtrafik arbetat för att anpassa turlista, trafikbeläggning och tillgängliga resurser för att uppnå bästa möjliga trafik med minsta möjliga miljöpåverkan. På senare tid har en efterlängtad reform genomförts: Kvällstur alla dagar 20.15 från Strömstad. Av beläggningen att döma ligger tiden rätt för många.

PERSONAL

Koster Marin har under alla år kunnat glädja sig åt och med medarbetare – både ombord på godsfärjor, passagerarbåtar och iland – som gör sitt allra bästa för passagerare och verksamhet.

2003 tilldelades Kosterbåtarnas personal ”Strömstads Servicepris”. Motiveringen avslutas:

Världens vackraste arbetsplats har förärats en kompetent personal med en servicekänsla utöver det vanliga.

Många ombord har varit med många år, glädjande är att andelen kvinnor, som valt att arbeta i verksamheten har ökat, inte minst de senaste 15 -20 åren. En stor del av de ungdomar som kommit ombord under denna period kom från ”Förberedande Sjöbefälsutbildningen” vid Strömstad Gymnasium. Många av dessa duktiga ungdomar har valt att vidareutbilda sig inom näringen.

UNDERHÅLL/TRAFIKSTÖRNINGAR

Genom systematiskt underhållsarbete, tillgång till reservfartyg och kompetent personal har ett minimum av trafikstörningar uppkommit. Resurser har tillförts genom att resultat i verksamheten har återförts för uppgraderingar och förnyelse av flottan. När resurserna någon gång varit knappa har det fått konsekvenser för arbetande delägare i form av lägre lön under en period.

Vanligen har uppkomna trafiktoppar kunnat lösas utan stora förseningar. Isläggning har ofta kunnat pareras med att en godsfärja brutit isränna innan trafiken startar på morgonen.

ÖVRIG VERKSAMHET

Vid sidan av ovan redovisad verksamhet har Koster Marin under åren 2008-2016 stått för driften av sjöambulansverksamhet i Göteborgs skärgård med ambulansbåtarna ”Hjärtrud” och ”Alf Lundgren”samt två svävare, under en isvinter med stöd av ”Kosterfärjan 4”.

Under åren 2016-2023 bedrevs persontrafik mellan Fredrikstad och Strömstad med M/F ”Sagasund”.

Sedan 2017 bedrivs en fiskaffär med fiskrestaurant ”Laholmens Fisk” vid Kosterbåtarnas tilläggsplats i Strömstad.

Om elektrifiering av Kosterbåt se videoserien nr 66

Om nästa generation lokala energisystem

Rune Wigblad

Historien om framväxten av datorer är intressant för den omställning som energisystemet står inför den närmaste tiden. IBM var det mest framgångsrika multinationella företaget på datorer när de växte fram på 1970-80-talen. I slutet på 1980 och början på 1990 drabbades IBM av stora förluster och tappade en stor del av världsmarknaden huvudsakligen beroende på att det utvecklades så kallade PCs (personal computers). Det uppstod andra företag och IBM missbedömde kraften i den omställningen. Det var en övergång från stora centraliserade stordatorer till små portabla laptops.

Mycket tyder på att energisystemen idag står inför en liknande teknikrevolution där det storskaliga systemet utgörs av stamnätets ”två hål i väggen” och de småskaliga systemen är lokala, antingen med kontakt med kraftnätet eller oberoende av nätet, det vill säga ”off grid”. ”Off grid” innebär att systemet inte matar in eller ut energi via stamnätet och att det därför inte behövs ”två hål väggen”. Medan denna utveckling mot lokala energisystem pågår utvecklas det också mellanvarianter. Tyskland upplever till exempel år 2024 en boom för balkong-solceller[1], vilka möjliggörs därför att Tyskland erbjuder goda inkomster till hushållen om energin matas in på stamnätet. Detta innebär att viss energi förbrukas direkt och resten går till det centraliserade nätet. Det lokala alternativet för energisystem är att man lagrar elen i till exempel batterier, istället för att mata in elen på stamnätet.

Den fortsatta framställningen fokuserar på framtida lösningar för lokal el-produktion och konsumtion där det är förmånligt, till exempel Kosteröarna med tillhörande naturreservat.

1 Ny trend i Tyskland: Solpaneler på balkongen (tv4.se)

Figur 1: Ny Teknik 3 maj 2024. [Små och enkla att installera – stort intresse för solkraft på balkong (nyteknik.se)]

Nästa generation effektivare solceller

De solceller som dominerade marknaden år 2022/2023 var kisel-baserade (ca 95% silicon-based cells) och dessa hade blivit billigare. Mycket tyder på att dessa äldre celler kommer att ersättas eller kompletteras med en ny generation solceller med bättre prestanda.

Figur 2. Illustration av en av flera utvecklingar av lätta, böjbara och delvis genomskinliga solceller.

Figur 2 visar en av den nya generationen solceller som är baserad på ”miracle material” perovskite. Perovskite är lättvikt, flexibel, och mycket billigare att producera, samt har hög effektivitet. De absorberar andra

spektra av solljus jämfört med kisel. Det är möjligt att kombinera kisel och perovskite i så kallade **tandemceller,** för att nå ett brett ljusspektrum och därmed mycket **hög** omvandlingseffektivitet.

Ett exempel: **Oxford PV** som har relativt **stor skala på sin produktion** hävdade **världsrekord** den 6 februari 2024 med sin stora tandempanel som hade nått **25% verkningsgrad (omvandlingseffektivitet)** vilket är högre än enbart kiselbaserade celler (18-24%)[2].

En drivande kraft för förändring är att nästa generation solceller med enbart perovskite förväntas bli mycket billiga att tillverka i en ”simple manufacturing procedure”[3].

Ovanstående bäddar för snabba kommersiella genombrott.

Andries Wantenaar (Solar Analyst - Rethink Energy) bedömde den 30e oktober 2023[4] att “First movers” på marknaden kommer att bli fem aktörer; Microquanta Hangzhou, UtmoLight Wuxi Jiangsu Province, GCL System Integration München, Caelux Kalifornien, och Oxford PV UK. Han bedömde också ett genombrott för nästan alla aktörer år 2026. Wigblad[5] identifierade i januari 2024 ca 20 massproduktionsinvesteringar i världen fram till år 2027.

Figuren nedan visar effektivitetsökningen för **små tandemceller** från olika labmiljöer[6].

---

2 Oxford PV sets new solar panel efficiency record (optics.org)

3 Gu. Z. et al. (2015) “Interfacial engineering of self-assembled monolayer modified semi-roll-to-roll planar heterojunction perovskite solar cells on flexible substrates”

4 Commercial perovskites imminent – pv magazine International (pv-magazine.com)

5 Wigblad, R., jan 2024 FSS-40.pdf (stromstadakademi.se). No. XXXX, JANUARI MMXXIV, ISBN: 978-91-988820-5-6

6 Szabo G. (2023) “Are Perovskite Solar Cells Reaching the Efficiency and Voltage Limits?”. ACS Energy Lett. 2023, 8, 3829−3831. https://doi.org/10.1021/acsenergylett.3c01649

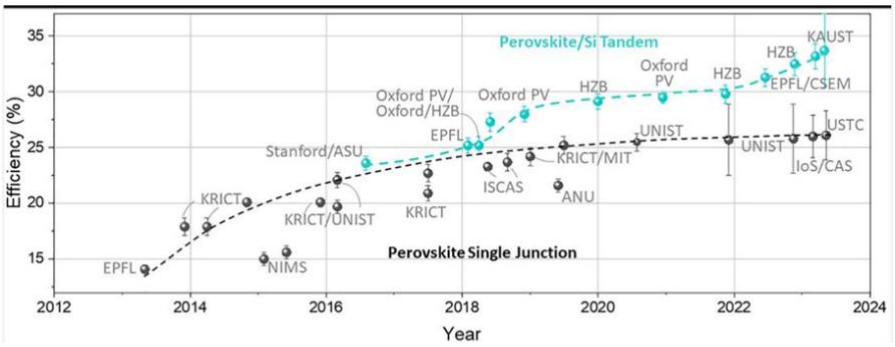

Figur 3. Effektivitetsökning av små perovskite-baserade tandemceller över tid.

Nästa generation små vindkraftverk (maglev)

Figur 4. En av flera små magnetlagrade vindkraftverk

Figur 4 illustrerar en av många vertikalaxlade vindkraftverk med magnetlager (maglev) som finns på marknaden. De är massproducerade och det finns konkurrens på marknaden, vilket ger sjunkande priser per producerad Watt (W). Några fördelar som är möjliga att hitta på denna marknad är:

1. Generatorn till vertikalaxlade verk kan placeras **på marken** eller nära havsytan och **saknar växellåda**, vilket ger **mindre driftsavbrott, ger lägre underhållskostnader och längre livslängd**.
2. Magnetlagrade verk **börjar snurra vid ca 1,5 m/s** jämfört med 4-6 m/s för konventionella verk. De klarar också mycket höga vindhastigheter.

3. Vertikalaxlade vindkraftverk har enligt Möllerströms doktorsavhandling relativt **lågt buller**[7].
4. Vertikalaxlade vindkraftverk **stör inte fågellivet lika mycket** – de är lättare att upptäcka för fåglar bland annat därför att de roterar långsammare.

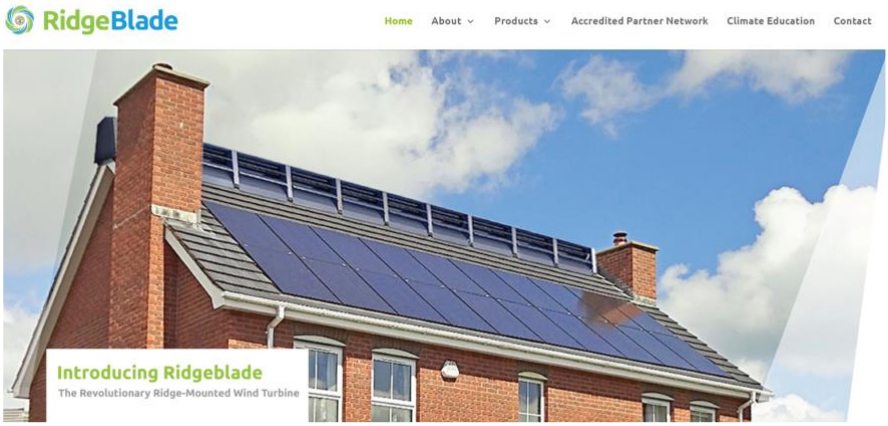

Figur 5. Magnetlagrade vindturbiner på taknocken.

Det har också kommit magnetlager-lösningar som utgör vindkraft för taknocken – en av dessa visas ovan. Magnetlager gör lösningen tystgående. Vinden träffar taket och tvingas upp mot taknocken, vilket är fördelaktigt.

Nästa generation batterier

Den så kallade ”intermittenta” elproduktionen från vind och sol innebär att när det blåser mycket producerar vindkraften bra och när solen lyser mycket producerar solceller bra, medan efterfrågan kanske inte finns just då elen produceras. Den lokalt producerade elen behöver därför lagras om det är ett helt lokalt system. Dels handlar det om utjämning mellan dag och natt, över en vecka och dels handlar det om långlagring ett helt år.

Det finns många tekniker för lagring av el. Den senaste tiden har vi sett storskaliga planer på pumpkraftanläggningar som bland annat byggs i

7 Erik Möllerström 2017, Diss., “Noise, eigenfrequencies and turbulence behavior of a 200 kW H-rotor vertical axis wind turbine”, urn:nbn:se:uu:diva-316385

gamla gruvor. Det byggs även storskaliga batteriparker som aldrig förr. Ny Teknik producerade i början på 2024 ett kompendium om den kommersiella batteriutvecklingen[8] i Sverige. Den visar att det byggs oväntat många batteriparker. Christian Gustafsson, vd för Ilmatar Solar formulerar det målande som att ”Vi har en padelhallseffekt på energilager”. Detta förklaras med att priset på el har ökat samt att det behövs stödtjänster för att balansera det stora centraliserade elsystemet, där man också kan tjäna pengar på inmatning av el till stamnätet.

De sista två åren har priset på batterier sjunkit något i genomsnitt[9], men som figur 6 visar har prestanda också ökat avsevärt, främst inom bilindustrin. Det går idag att få bättre prestanda för ungefär samma eller lägre pris jämfört med för 3 år sedan.

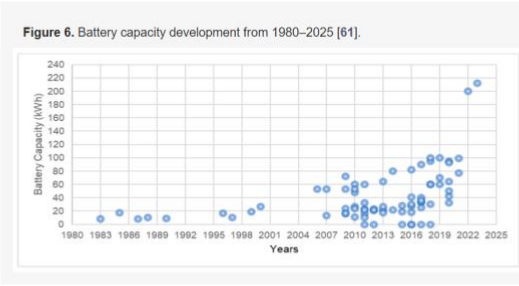

Figur 6: Electric Vehicles: Benefits, Challenges, and Potential Solutions for Widespread Adaptation, Fayez Alanazi, Appl. Sci. 2023, 13(10)

De innovationer som kommer inom batteriområdet kan enkelt komplettera solceller och små vindkraftverk i lokala energisystem.

Den förhärskande tekniken för batterier är olika former av Lithium-ion (mer än 80%). Det finns emellertid många nya innovationer inom batteriteknikområdet. Några av dessa är:

1. **Solid-state batterier** (September 4, 2023). “Big companies and car manufacturers like Samsung and Toyota are betting big on solid-state batteries”[10]. Solid-state-batterier kan potentiellt hålla dubbelt

8 Den Svenska Batteriboomen – Ett kompendium från Ny Teknik 2024.

9 Price of selected battery materials and lithium-ion batteries, 2015-2024 – Charts – Data & Statistics - IEA

10 What you need to know about solid-state batteries – DW – 09/04/2023

så länge som traditionella litiumjon-batterier. Den första energipassiva elbilen med Solid state-batteri lanserades i mars 2024 av den kinesiska biltillverkaren SAIC Motor. Den klarar 200 mil på en laddning (SAIC)[11].

2. **Zinc-air batteries.** Edith Cowan University, **august 21, 2023[12]: "**have emerged as a better alternative to lithium"[13].
3. **Graphene aluminum ion batteries,** som av vissa anses ha en potential att revolutionera energilagring och elbilsindustrin[14].
4. **Sodium-ion batterier.** Det svenska företaget Nothvolt satsar på dessa[15]**.**
5. **Flödesbatterier** för långlagring av el[16]. Rivus i Sverige satsar på organiska sådana.

M m

Det finns anledning att hålla ögonen öppna för vilka nya innovationer som kommer att få genomslag på marknaden på grund av bättre pris och/eller bättre prestanda.

Nästa generation lokala energisystem

---

11 Första elbilen med solid state-batteri lanserad | Carup.se. Räckvidd på 200 mil i nytt rekordbatteri | Carup.se

12 ECU | Move over lithium-ion: Zinc-air batteries a cheaper and safer alternative

13 https://pubs.rsc.org/en/content/articlehtml/2015/6g/c4cs00015c

14 Graphene Aluminium-Ion Battery - Graphene Manufacturing Group | GMG (graphenemg.com)

15 https://cleanenergyfrontier.climatechangenews.com/northvolt-how-a-swedish-battery-company-wants-to-power-europes-green-transition-with-sodium/

16 https://growsverige.se/2023/07/14/sockerbaserat-flodesbatteri-kan-lagra-energi-i-mer-an-ett-ar/

17 Solar Photovoltaics with Battery Storage Cheaper than Conventional Power Plants - CleanTechnica

Att kombinera nästa generation solceller och små vindkraftverk för lokal elproduktion och samtidigt lagra överskottsel i batterier för korttidslagring och/eller långtidslagring (långlagringsbatterier eller vätgas), skapar möjligheter för ”off grid”-lösningar. Den huvudsakliga möjliggöraren är de sjunkande priserna för ingående komponenter och därmed hela sådana system.

2024-08-12 kom en rapport från Frauenhofer ISE (Tyskland) som visade att solceller med batterilagring har blivit billigare än andra konventionella kraftanläggningar[17].

Den närmaste framtiden tycks vara ljus för lokala fossilfria energisystem.

17

Skolnedläggelser en nationell trend i Sverige som bidrar till snabb landsbygdsdöd

Åsa Morberg

Över hela Sverige kämpar olika grupper av intressenter mot skolnedläggelser. Det är inte bara byskolor som läggs ned, utan även skolor i små och stora städer. Skolnedläggelser sker i hela Sverige från norr till söder. Många olika grupper utkämpar idag regelrätta krig för sina nedläggningshotade skolor. Krigen avspeglas i lokaltidningarna och I lokalradion. Det finns artiklar om nedläggelser av skolor och insändar- och debattsidorna är fyllda av skarpa och hätska inlägg för och emot.

I det här kriget om små och stora skolor finns bara förlorare. Ingen aktör är vinnare. Eleverna är de som förlorar allra mest på skolnedläggelser. De får lämna sina trygga och invanda miljöer och många elever blir långpendlare med långa och tröttsamma skoldagar som följd. Föräldrarna eller vårdnadshavarna förlorar med stora problem att försöka att få ihop familjelivet igen. Engagemanget mot nedläggning är tidskrävande. Många föräldrar ger upp och friskolornas elevunderlag växer. Lärarna i en skolnedläggelse är också förlorare. Ingen frågar lärarna hur de ser på de små skolornas verksamhet och eventuellt en flytt till centralorten. Lärarna räknas inte som en part, fastän de egentligen är nedläggningsprocessens huvudpersoner, givetvis tillsammans med eleverna. Politiker som sitter i fullmäktige och i nämnder som fattar de obekväma nedläggningsbesluten är alla förlorare, vare sig man stöder förslagen eller inte, vare sig de är i majoritet eller i opposition. Politikers anseende blir ännu mera skamfilat. Styrande partier tappar väljare lavinartat och politikerföraktet växer okontrollerat som ogräs. Ansvariga tjänstemän får ta mycket stryk i ett nedläggningsbeslut. Tjänstemän som är inte folkvalda, men har stort inflytande och stor makt, när folkvalda politikerna är svaga. Tjänstemannamakten ökar och den är ett evigt dilemma för demokratin. Sammanfattningsvis: Elever, lärare, föräldrar, vårdnadshavare, politiker och tjänstemän är alla förlorare i det pågående kriget om nedläggning av skolor.

Skolnedläggelse bör vara den absolut sista och den enda kvarvarande utvägen, när alla andra möjligheter har diskuterats igenom noga och kritiskt prövats. Exempelvis ny teknik och olika former av

distansundervisning gör det idag möjligt att ha en kvalitativ god och högt speciali-serad skolverksamhet på distans för elever. Speciallärare eller ämneslärare bör lockas att komma som en resurs till små skolor istället för att elever ska åka långa bussresor till centralorten. Arbetsmiljön på de små skolorna ska vara den allra

bästa och arbetsvillkoren för pendlande lärare behöver också förändras. Lönepolicyn måste också ändras. Högre lön ska ges till lärare på små skolor, istället för till storstadens lärare på stora skolor.

Nedmonteringen av de små landsbygdsskolorna i Sverige är helt förödande. Små skolor på landsbygden läggs ned, till förmån för stora mastodontskolor i centralorter. Skolnedläggelserna har självklart med huvudmannens syn på ekonomi att göra. Det handlar naturligtvis om att spara pengar, utan att detta har kopplats till en bredare samhällsekonomisk analys. Det finns antaganden om att mindre skolor inte är ekonomiskt försvarbara. Det handlar också om att prognoserna över nyfödda är bristfälliga. Ett, tu, tre dyker det upp barn som man aldrig räknat med och då fattas snabba beslut om omstruktureringar.

Skolnedläggelser är ett nationellt problem. I Luleå har sex skolor lagts ned, men skolor har också lagts i Leksand, Falun, Höör, Mora, Ludvika, Borlänge, Lindesberg, Söderhamn, Vilhelmina, Strömstad, Sunne... och en lång rad skolor i flera orter kommer efter. Det är en nationell trend. Här är Sverige unikt i Europa. Våra nordiska grannländer uppvisar exempelvis inte motsvarande trend.

Nedläggningarna legitimeras med ett urval av disparata forskningsresultat som stöder huvudmännens intentioner. Utredare hos huvudmännen är sällan forskarutbildade. Huvudmännens utredningar är kvalitativt problematiska. Små skolor är inte dyrare, än stora skolor. Små skolor uppnår lika goda resultat i kunskapsmätningar som stora skolor. Små skolor erbjuder en trygg miljö för eleverna och en synnerligen god arbetsmiljö för personalen.

På landsbygden betyder de små skolorna väldigt mycket för hela den omkringliggande bygden. Om skolan i byn läggs ned är det första steget mot hela samhällets död. En skola är verkligen central för många olika områden på landsbygden, exempelvis för föreningslivet, för kulturaktiviteter, för föräldrasamverkan, för bibliotek, för idrott och för kunskapsförmedling mellan generationerna i samhället.

Många kommuner har en tuff ekonomi och behöver stöd från staten. Regering och Riksdag måste ge tydligare signaler om en ny och hållbar landsbygdspolitik, där skolan är navet och grunden för en service som måste finnas i hela landet. Låt hela Sverige leva och använd små-skolorna som kraftfulla, moderna och öppna by-centra. Utnyttja skolorna bättre och mera effektivt i kvalitetsökning och i besparingssyfte. Öppna upp skolornas lokaler. Använd skolhälsovården till hela bygden. Skolmatsalen kan erbjuda äldre en möjlighet att få måltidsservice. Skolbiblioteket kan bli folkbibliotek och tjäna hela bygden. Det behövs ett nytt sätt att se på skolbyggnaderna och skolans verksamhet.

Tänk om. Hållbar livsmiljö är ekonomiskt lönsam i längden. Regering och Riksdag behöver agera kraftfullt och omgående för att stoppa den för Sverige förödande skoldöden.

Se och lyssna också till Strömstad akademi Videoserien 105

Kosterkuriren

Susanne Enfors -Davies

Olle Ekström har hållit i Kosterkuriren under många år. När han gick vidare till arbetsuppgifter i andra föreningar, axlade Lena Lundorff och Anna Johansson som båda är ledamöter i Kosters samhällsförenings styrelse uppgiften att fortsätta med tidningen. Helena von Bothmer och jag, Susanne Enfors-Davies, bjöds in till att bilda en redaktionsgrupp.

Kosterkuriren är en gemensam tidning för fastboende och kostervänner. Den ges ut både i pappersformat och digitalt till medlemmar i samhällsföreningen.

Innehållet ska vara intressant ur ett allmänt perspektiv. Texter ska vara informativa och hålla en vänlig och gärna en humoristisk ton. Ett skratt förlänger ju livet. Texten ska också vara lättläst och skriven med ett språk som alla kan förstå. Vi vill inte att en krånglig text missar målet och att budskapet inte når fram.

Tidningen kommer ut tre gånger per år i februari, maj och oktober. I oktober följer också en bilaga med om Kosters Musik och Kulturfest. Än så länge har vi tolv sidor i sprakande färger.

Redaktionen välkomnar alla som vill till att bidra med texter och bilder. Men redaktionen förbehåller sig rätten att korta och redigera inkomna texter. Artiklar skrivet av andra än redaktionsgruppens medlemmar, uttrycker inte nödvändigtvis redaktionens åsikter.

Vill man ha tidningen så bli medlem, se: kostershf.se

Kosterkuriren

Februari 2025

Vad gör vi på vintern?

Här kommer nr 1 av 3 2025.
Kom ihåg att betala medlemsavgiften 100 kr, till Kosters samhällsförening, för medlemmar och stödmedlemmar.

Alla är välkomna att bidra till tidningen.
Skriv i en informativ och vänlig ton, gärna med humor och glimten i ögat. Vi tar också emot idéer och bilder till ämnen vi kan skriva om som är av allmänt intresse.

Skicka direkt till mail:
kosterkuriren@gmail.com

Koster Folkbildningsinstitut

Gudmund Bergqvist

En historiebeskrivning

Under 2010 talet fördes i Strömstadsomgivningen och på Koster en livlig debatt om öarnas framtid Mycket av detta drev av kommunens vilja att lägga ned skolan på ön vilket ju sedan har skett successivt och slutligen definitivt.

Det hölls också föredrag kring ämnet på Strömstad akademis vetenskapsfestival.

Inom Akademins styrelse diskuterades hur hjälpa till Det första alternativet var bildande av Folkhögskola på ön och i samband med detta besöktes sådana i Ljungskile och Grebbestad liksom studerades vad som var kraven. Det stod efter detta klart att folkhögskola ej var något realistiskt alternativ då det krävdes stort elevunderlag och många studieveckor.

Det beslöt då att i stället bilda en dotterförening till Strömstad akademi och 2017 bildades Koster Folkbildnings Institut, Stadgar mycket lika Strömstad akademi och om förenngen läggs ned skall behållning gå över till Strömstad akademi.

Styrelsen och andra befattningar har bestått huvudsakligen av medlemmar från akademin samt några politiker som Kerstin Karlsson, och Hans Inge Sältenberg och Ingmar Edvardsson

Aktivitet

Föreningen har i samarbete med Vuxenskolan och med länets energirådgivare drivit 2 kurser kring solel för Kosterbor och andra. Dessa kurser har innehållit dels föreläsningar dels studiebesök på anläggning.på Koster

Resultat 4 villor införde solel.

Man har årligen givit ett antal offentliga föredrag på Naturum Ekenäs eller olika hotell på Koster.

Exempel har varit dels kring solel där kan nämnas 2 omgångar med Hans Olov Nilsson som beskrev sin solel vätgas anläggning,men även föreläsningar kring oceanen, astronomi, etnologi etc.

Man har aktivt tillsammans s med Vuxenskolan försökt anordna flerdagars kurser i olika ämnen kring de av Strömstad akademi utgivna antologierna men det har stupat på för få som vill gå dessa. Försök med online kurser ej heller några deltagare

KFI har aktivt deltagit i ideprojektet Fossilsnålt Koster där flera föreläsningar hållits I samband med Strömstad akademis sommarkonferenser

I projektet har arbetas på skiss och senare genomförande av ett pilotprojekt där man skulle skulle ha en försöksanläggning som producerar och förvarar sol el men även har några olika typer av maglev vindsnurror. Ett års förbrukningen av el på Sydkoster har skattats till 3-4000000 kWh, Detta har diskuterats intensivt men projekt ansökningar har avvaktats sedan erhållna offerter varit dyra.

Arbetet fortgår

En av de stora framgångarna för minska fossilberoendet på koster var elektrifiering av en av Kosterfärjorna se SAV.

KFI har angivit remissvar till Strömstad kommun angående vatten och avloppsfrågan på Koster och där KFI stödde den decentraliserade modell som föreslog s av utredaren professor Roland Barthel vid Geologiska Institutionen av Göteborgs Universitet

Föreningen har aktivt stött publicering och distribution handboken om Bobarhet genom arbete och försäljning

Föreningen har varje år skrivit i Kosterkuriren om sina aktiviteter det aktuella året.

Tankar om framtiden, några slutord

Gudmund Bergqvist

För att ett samhälle eller ö på sikt skall kunna överleva krävs en fungerande infrastruktur. dvs. skola, post, affärer, adekvat bostadstillgång med rimliga omkostnader, arbetstillfällen, kommunikationer med omvärlden, vatten avlopp elektricitet, telekommunikationer och möjlighet till jobb även för fruarna till männen som arbetar.

Kring detta har **Ahrén och medarbetare** publicerat 2 artiklar där betonas självständigheten hos enheten på olika sätt (1,2) och **Pleijel** satt upp olika kriterier som kan diskuteras och utredas av så kallade medborgarforskare (3 och 4) att användas i olika arbetsgrupper.

I ett lokalt projekt ger **Helena v Bothme**r och medarbetare (5) förslag på hur en ökad livsmedelsproduktions på Koster skulle ge arbeten och vitalisera ön.

Generella förslag inom projektet **Hela Sverige skall leva** ger ett antal förslag bland annat ökat lokalt styre 8&), vilket ju även **Ahrén och Herlitz** poängterat (1,2) De lokala har också betydligt bättre möjlighet att upptäcka läckage beträffande resurser, Detta är en positiv överlevnadsfaktor för öar och andra mindre kommundelar. (6)

En central del för att ön skall överleva är att det finns tillräcklig antal med bostäder med en boende kostnad som möjliggör för en vanlig familj att bo där. Et antal utredningar har gjorts av bland annat **Erik Johansson** i samarbete med samhällsföreningen(7)

Beträffande skola på Koster har det dessutom lagts fram olika förslag från privat skola -förskola men. för detta krävs ett tillräckligt stort barnunderlag.

Som alternativ diskuterades och gjorde studiebesök på en sk friluftsförskola enligt modell Tanum Vitlycke och dit föräldrar från ön och Strömstad skulle kunna sända sin barn. Veckovis skola under tidig höst och sen vår för klasser i Strömstad har även diskuterats liksom privat skola internat till för privatskola internat för elever på gymnasienivå. (8) Under terminerna finns gott om möjlighet att få bostad. Skollokal finns och man bör naturligtvis kombinera med förutom lärare även man möjligheter åt

åtminstone för att sälja luncherna till allmänheten. För många äldre på Koster vore detta gynnsamt

I oktober 2024 blev det klart att KSK får köpa skollokalen på SydKoster.

Man planerar där att i privat regi öppna förskola och senare skola. Ett stort framsteg mot ett åretruntfungerande Koster. Man har nu bildat föreningen Kostertisteln för driva verksamheten som har startat i januari 2025.

En diskussion kring nedläggning av byskolor och dess negativa effekter på samhället av Åsa Morberg finns i en artikel i denna antologi.

Möjlighet för åldringsvårds skulle kunna ge många arbetstillfällen efter som det kräver flera personer per skift och flera skift per dygn.

Lämplig lokal bör finnas och finns ju på Nordkoster. KIVRA. De där för närvarande boende vanliga personerna bör kunna beredas annan bostad.

Från Strömstad akademi har framförts idén och att skapa ett laboratorium inklusive upplysningsinstitut för att studera olika aktiviteter från fysikalisk som elförbrukning, vattenförbrukning etc. till inverkan av klimat, turism etc. genom medverkan av olika universitet och andra institutioner kan där driva olika forskningsprojekt.

Man bör lägga upp hemsida med vanliga frågor och svara från allmänheten. En sådan institution bör ha gott samarbete med allmänheten i dess funktion som hjälpare och medborgarforskare.

Bör ha lämplig lokal (del av skolan?) och kräver ett par personer för service och sedan kommer forskare från olika universitet eller större bolag och bedriver projekt under ett antal veckor. En sådan aktivitet står ej i motsats till skolverksamhet. Skollokalen är stor och bör ju användas maximalt och om nödvändigt kan andra lösningar göras i off season time finns god tillgång till bostäder att hyra.

Kurser från universitet förlagda på Koster har tydligen skissats av Högskolan Väst men blev ej av då ekonomiskt ej bärbart.

Strömstad akademi och KFI har försökt köra korta kurser (2-4 dagar) av folkbildningsnatur i samarbete med Vuxenskolan men det har stupat på för litet intresse från allmänheten

Under pandemin startades över hela världen ökade möjlighet att hemifrån dvs. arbeta online liksom olika föreläsningar. Detta sätt att arbeta bör möjliggöra för ett ökat antal personer att heltidsbo på Koster och på distans sköta sitt arbete, då inbegriper då även de som i kortare perioder

arbetar på detta sätt vilket ökar antal boende under vissa off tider. Möjligheten att arbeta för ett par kan ju ske genom att en arbetar online och den andre har ett vanligt arbete. Hittills har dock endast några personer arbetat heltid online.

Tillkomsten av ett fungerande WIFI system på öarna som skett ökar möjligheterna.

En viktig del av överlevnad för är viss självständighet rörande elektricitet, vatten - avlopp och som framtidsscenario. En uppmuntrar till privata fastighetsägare och andra att minska elberoendet av fastlandet genom solelpaneler speciellt nu när ännu mera effektiva kommer liksom maglevvindsnurror vilket framgår av Rune Wigblads bidrag i denna antologi. Man diskuterade även pilotanläggning på detta sätt och med möjlighet att även lagra energi men kostnaden blir hög enligt inkomna kostnadsberäkningar. Varför? Diskussionerna har tillfälligt pausats men det är väsentligt att de fortsätter och är än mera relevanta nu i kristider när resiliens i olika system är prioriterat. (9)

Enstaka små maglevsnurror vekar ej behöva bygglov enligt byggnadsnämnden i Strömstad.

Startade av speciella industrier på öarna har diskuterats. Ostrea är ett exempel men har hittills ej givits så många arbetstillfällen, men odling av andra som tång och musslor verkar vara framtidsområden.

Möjlighet att finna en stor investerare för någon personalintensiv verksamhet på Koster bör undersökas.

En väsentlig del av en ös uthållighet är ett fungerande föreningsliv – På Koster finns ett antal olika föreningar förutom avloppsföreningar -, vägföreningar- och hamnföreningar som ju behövs för drift.

Bland andra finns Fiskargården (även tidigare kallad torsdagsklubben) som har möten varje månad på Nordkoster med föreläsningar, musikföreställningar och annat. Vi har även hembygdsförening, filmklubben som visar ett antal högkvalitativa filmer varje år liksom, Kosterkören som är aktiv för många. I framtiden förväntas föreningarna fortsätta och nya ideella föreningar tillkomma.

En alldeles speciellt ställning har Kosters Sportklubb, KSK som året runt bedriver och ger möjlighet för träning av olika slag i lokal där man även har bastu och kontorslokaler.

Man har i stora gymnastiksalen julmässa med försäljning liksom försäljning sommartid. Man bedriver aktiviter utomhus bland annat den sk kosterrundan.

Som tidigare nämnts har. KSK har köpt Kosters skola från kommunen för 1.7milj kronor och man har nu där i januari 2025 startat en förskoleverksamhet. Skolan har det fina namnet Kostertisteln.

Koster sportklubb har alltså en central ställning för arbetet med att bevara Koster som en bebodd åretrunt ö.

Referenser

1 Ulla Herlitz och Hans Arén Den första samhällsnivån 46 sid FS

Strömstad akademi

2 Hans Arén Kosters framtid problembeskrivning och målinformation hör ihop 16 sid FS 10 2019 Strömstad akademi

3 Christian Pleijel Bobarhet Strömstad akademi 2023

ISBN978 89331 93-4

4 Christian Pleijel Bobarhet FS SAV 71 2023 Strömstad akademi

5 v Bothmer H Arén H & Schönbeck H: Om ökad egenförsörjning på Koster

6 Lundkvist Frid Y: Strategi för lokalt välståndsbyggande. 2019 Hela Sverige skall leva

7 Johansson Erik Om Kosters framtid (se denna antologi)

8 Wersén D (personal kommunikation)

9 Bidrag kring Fossil snålt finns på Fria serien Strömstad akademi FS 11 och 26

Bilagor

A Förteckning över artiklar etc., i Strömstad akademis skriftserier som berör Koster och skärgårdsöar

Ulla Herlitz och Hans Arén Första samhällsnivån 2019 Fria ser9

Hans Arén och Ulla Herlitz Kosters framtid, problembeskrivning och målformulering hör ihop. 2019 **Fria ser 10**

I abstrakt från konferens 2019 Fria 11

Gunnar Kullenberg, Climate related ocean changes and effects on society **AAS 48, 64, 65**

Gudmund Bergqvist, Per Urdahl & Håkan Eriksson: Towards a Koster with little use of Fossil Fuels

Abstr från konferens 2022 Fria serien 26

G Bergqvist, L Broman, R Wigblad, H Eriksson, D Wersén, P Urdahl, H Arén, T Stjernstedt. JO Dahlenbäck Fossilsnålt Koster

Videoserien

Broman Lars, Bryntse Göran, Wigblad Rune: Om energisystem **videoserien 53 2022**

Håkan Eriksson Elektrifiering av Kosterfärjan **Videoserien 66 2023**

C Pleijel Bobarhet **videoserien 72 2023**

Böcker

Anders Gustavsson,

Women and Men in Fishing Communities on the Swedish North-Westcoast 2021

2021 också som on line **AAS 55**

Christian Pleijel Bobarhet 2023

I **Kosterbladet 2014** finns en längre lista över böcker kring Kosteröarna

- Kosteröarna
- Koster Islands
- Koster Islands Sweden
- Stefan Bothmer om Koster Kosters trädgårdar
- Nord Koster Drönar bilder
- Sweden Nord Koster walk around summer 2020
- Rundtur på Koster
- Koster och Strömstad
- Koster swimrun 2020
- Kostersundet från nord till sydKosters trädgårdar
- Dykäventyr på Koster
- Linfärjan nord -syd
- Kostehavetss national park (naturvårdsverket)
- SkärgårdspaddliongI Kosterhavets Nationl park
- Kosterhavets Nationapark under ytan
- Kosterhavet och yttre Hvaler
- Utbildning I hållbart fiske
- we cleamed Kosterhavets Nationalpark from ocean plastic
- Invigningen av Kosterhavets nationalpark 090909
- ETC

Det finns totalt ett stort antal filmer kring Koster. Under Koster blandat finns

- Kosters Hembygdsmuseum
- Kosterblandat med Stephan v Bothmer
- Vinter i Kosters trädgårdar
- Paddling i Kosterhavet